

**PRZESTĘPCZOŚĆ
W OKRESIE KRYZYSU
GOSPODARCZEGO
I INNYCH ZJAWISK
KRYZYSOWYCH
PRZECIWDZIAŁANIE
I ZWALCZANIE**

WIESŁAW JASIŃSKI

SZCZYTNO 2024

Recenzja

dr hab. Wojciech Filipkowski, prof. Uniwersytetu w Białymstoku

Redakcja Wydawcy

Małgorzata Bukowska

Adam Rogala

Projekt okładki

Agnieszka Kamińska

Copyright © by Akademia Policji w Szczytnie, 2024

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISBN 978-83-7462-866-2

e-ISBN 978-83-7462-867-9

Skład, druk i oprawa:

Dział Wydawnictw i Poligrafii Akademii Policji w Szczytnie

12-100 Szczytno, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 111

tel. (+48) 47 733 5410, e-mail: wwip@apol.edu.pl

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie.....	9
Część I. Kryzysy XXI w. i ich potencjał kryminogeny	19
Rozdział 1. Kryzys gospodarczy i jego składowe o potencjale kryminogenym	21
1.1. Przyczyny i konsekwencje kryzysu gospodarczego	21
1.2. Korelacje między kryzysem gospodarczym i jego konsekwencjami a przestępczością	30
1.3. Wpływ kryzysu gospodarczego na inne rodzaje kryzysów i patologie społeczno-gospodarcze	36
Rozdział 2. Kryzys finansowy jako zjawisko o potencjale kryminogenym ..	39
2.1. Istota, przyczyny i konsekwencje kryzysu finansowego	39
2.2. Wpływ kryzysu finansowego na przestępczość	45
Rozdział 3. Kryzys zdrowotny jako zjawisko o potencjale kryminogenym ..	49
3.1. Pandemia COVID-19 jako forma kryzysu i jej relacje z innymi kategoriami kryzysów	49
3.2. Kryminogenność skutków epidemii COVID-19 w obszarze gospodarczym	52
3.3. Kryminogenność skutków epidemii COVID-19 w obszarze społecznym.....	59
Rozdział 4. Kryzys migracyjny jako zjawisko o potencjale kryminogenym ..	63
4.1. Związki migracji do/z Polski z kryzysem gospodarczym, zdrowotnym i wojną w Ukrainie	63
4.2. Potencjał kryminogeny migracji z i do Polski.....	70
Rozdział 5. Kryzys ekologiczny i kryzysy pochodne oraz ich potencjał kryminogeny	75
5.1. Istota, przyczyny i skutki kryzysu ekologicznego i kryzysów pochodnych	75
5.2. Potencjał kryminogeny kryzysu ekologicznego	80
Rozdział 6. Pozostałe rodzaje kryzysów oraz kryzysy niezdiagnozowane i ich potencjał kryminogeny	83
6.1. Szeroki katalog kryzysów	83
6.2. Kryminogenność niektórych prognozowanych kryzysów....	87
Część II. Przestępczość — zmiany powodowane czynnikami kryzysowymi i tendencje rozwojowe	89
Rozdział 7. Przepięstwa przedsiębiorstw i w przedsiębiorstwach w okresie kryzysu gospodarczego i innych kryzysów	91
7.1. Informacje ogólne o przestępcstwach przedsiębiorstw i w przedsiębiorstwach jako kategorii przestępczości gospodarczej.....	91

7.2. Przepęstwa menadżerów i pracowników w przedsiębiorstwach w okresie kryzysów	95
7.3. Nadużycia przy pozyskiwaniu środków finansowych z rządowych programów pomocy antykryzysowych (kryzysowe oszustwa dotacyjne)	100
7.4. Przepęstwa nieuczciwej konkurencji	103
7.5. Przepęstwa przeciwko wierzycielom w okresie kryzysu gospodarczego	105
7.6. Przepęstwa w zamówieniach publicznych w okresie kryzysu gospodarczego	110
7.7. Fałszowanie sprawozdań	113
Rozdział 8. Przepęczność skarbowa i szara strefa jako główne zagrożenia dla budżetu państwa w okresie kryzysu gospodarczego i innych kryzysów	117
8.1. Przepęstwa podatkowe w czasie kryzysu gospodarczego ...	117
8.1.1. Przepęczność z wykorzystaniem konstrukcji VAT. Luka w VAT. Karuzele podatkowe	118
8.1.2. Przepęstwa akcyzowe	126
8.1.3. Przepęczność związana z omijaniem podatków bezpośrednich — dochodowych	128
8.2. Szara strefa w okresie kryzysu gospodarczego, migracyjnego i zdrowotnego	129
Rozdział 9. Tendencje rozwojowe przepęczności finansowej (w sektorze usług finansowych) w okresie kryzysów	137
9.1. Przepęstwa w bankowości elektronicznej	137
9.2. Oszustwa kredytowe w okresie kryzysu gospodarczego	144
9.3. Przepęstwa kartowo-bankomatowe w okresie kryzysów. ...	147
9.4. Przepęstwa pracowników bankowych wykorzystujących zjawiska kryzysowe	149
9.5. Pranie pieniędzy w dobie kryzysów	150
9.6. Nielegalna działalność bankowa (działalność parabankowa)	159
9.7. Oszustwa ubezpieczeniowe w okresie kryzysów	162
9.8. Przepęstwa kapitałowe w okresie kryzysów	164
9.9. Przepęczność w obrocie aktywami kryptograficznymi w okresie kryzysów	166
Rozdział 10. Przepęczność transgraniczna w okresie kryzysu migracyjnego i innych kryzysów	169
10.1. Uwagi ogólne	169
10.2. Nielegalna migracja	170
10.3. Przepęstwa związane z narażaniem zasad obrotu towarowego z zagranicą	179
Rozdział 11. Przepęczność na rynku pracy w okresie kryzysu migracyjnego, gospodarczego i zdrowotnego	187
11.1. Informacje ogólne	187

11.2.	Przestępstwa pracodawców przeciwko pracownikom	189
11.3.	Nielegalne zatrudnianie cudzoziemców i inne przestępstwa dotyczące imigrantów na rynku pracy	194
11.4.	Praca przymusowa imigrantów i przestępstwa związane z handlem ludźmi oraz inne zorganizowane formy przestępstw na rynku pracy	200
11.5.	Przestępczość socjalna w okresie kryzysów.	203
Rozdział 12.	Oszustwa i inne przestępstwa przeciwko mieniu w okresie kryzysów.	207
12.1.	Oszustwa na szkodę konsumentów w okresie kryzysów.	207
12.2.	Oszustwa „na wnuczka” jako główne zagrożenie oszukańcze w okresie kryzysów	211
12.3.	Kradzieże w okresie kryzysów XXI w.	222
12.4.	Lichwa jako przestępstwo oparte na wyzysku skutków kryzysu gospodarczego	233
Rozdział 13.	Przestępczość na rynku farmaceutycznym, przestępczość przeciwko ochronie zdrowia oraz przestępczość związana z uzależnieniami od substancji psychotropowych w okresie kryzysu zdrowotnego i innych kryzysów	239
13.1.	Przestępczość związana z uzależnieniami od substancji psychotropowych w okresie kryzysu zdrowotnego i innych kryzysów	239
13.2.	Przestępczość farmaceutyczna w okresie kryzysu zdrowotnego	245
13.3.	Przestępczość związana ze świadczeniem usług medycznych i funkcjonowaniem podmiotów w sektorze ochrony zdrowia w dobie kryzysów XXI w.	251
Rozdział 14.	Przestępczość przeciwko środowisku naturalnemu w okresie kryzysu ekologicznego i innych kryzysów	259
14.1.	Przestępczość związana z odpadami jako główne zagrożenie dla środowiska w okresie kryzysów XXI w.	259
14.2.	Przestępczość zanieczyszczania środowiska w świecie roślinnym i przestępstwa przeciwko administracyjnej ochronie środowiska naturalnego.	266
14.3.	Przestępczość przeciwko systemowi handlu uprawnieniami do emisji CO ₂	271
14.4.	Przestępstwa przeciwko ochronie zwierząt	273
Rozdział 15.	Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu w okresie kryzysów	277
15.1.	Przemoc domowa i inne kategorie przemocy w okresie kryzysu zdrowotnego	277
15.2.	Przestępstwa na szkodę dzieci i popełniane przez dzieci	285
15.3.	Samobójstwa	290
15.4.	Zabójstwa.	291
15.5.	Przestępstwa rozbójnicze.	293

Rozdział 16. Cyberprzestępczość jako główne zagrożenie w dobie kryzysów	295
16.1. Ogólne informacje o cyberprzestępczości w okresie kryzysów	295
16.2. Ataki socjotechniczne jako podstawowe przestępstwo w cyberprzestrzeni okresu kryzysów	297
16.2.1. <i>Deceptive phishing</i>	298
16.2.2. <i>Spear phishing</i>	298
16.2.3. <i>Whaling</i>	299
16.2.4. <i>Pharming</i>	300
16.2.5. <i>Vishing</i>	302
16.2.6. <i>Smishing</i>	303
16.2.7. <i>Clone phishing</i>	305
16.2.8. Inne rodzaje <i>phishingu</i>	306
16.3. <i>Botnet</i>	307
16.4. <i>Ransomware</i>	310
16.5. Cyberprzemoc	311
16.6. Cyberpedofilia	313
16.7. Cybersamobójstwa	314
16.8. Nielegalny hazard w Internecie	315
16.9. Nielegalne wykorzystywanie gier komputerowych	317
16.10. Przestępczość związana z kryptowalutami	318
16.10.1. Wykorzystanie kryptowalut do nielegalnego handlu w Internecie	318
16.10.2. Pranie pieniędzy za pomocą kryptowalut	320
16.10.3. Oszustwa związane z kryptowalutami	322
16.10.4. Nielegalne przejęcia kryptowalut	325
16.10.5. Złośliwe oprogramowanie	328
16.10.6. Nielegalne wydobywanie kryptowalut	329
16.10.7. Atak 51% oraz podwójne wydanie środków	330
Rozdział 17. Inne kategorie przestępstw w dobie kryzysów	333
17.1. <i>Stalking</i>	333
17.2. Przestępstwa z nienawiści	334
17.3. Przestępstwa przeciwko prawom autorskim i prawom pokrewnym w okresie kryzysów	337
Część III. Wybrane zagadnienia zapobiegania przestępczości w okresie kryzysów	343
Rozdział 18. Zmiany w zakresie polityki kryminalnej w dobie kryzysów XXI w.	345
18.1. Uwagi ogólne dotyczące polityki kryminalnej w dobie kryzysów XXI w.	345
18.2. Kryminalizacja wobec kryzysu gospodarczego	348
18.3. Kryminalizacja wobec kryzysu zdrowotnego	353
18.3. Kryminalizacja wobec kryzysu środowiskowego	355

18.4. Kryminalizacja wobec kryzysu migracyjnego	359
Rozdział 19. Rola programów rządowych i działania organów administracji publicznej wobec przestępczości w okresie kryzysów	363
19.1. Uwagi ogólne o zapobieganiu przestępczości przez organy administracji publicznej w okresie kryzysów	363
19.2. Wybrane zagadnienia zapobiegania przestępczości przez organy administracji publicznej w związku z kryzysem gospodarczym	366
19.3. Krajowy plan działań przeciwko handlowi ludźmi na lata 2022–2024 jako przykładowe działania prewencyjne organów administracji publicznej w związku z kryzysem migracyjnym	377
19.4. Krajowy program przeciwdziałania przemocy w rodzinie na rok 2023 jako przykładowe działania prewencyjne organów administracji publicznej w związku z kryzysem zdrowotnym	379
Rozdział 20. Zapobiegawcze funkcje organów ścigania w okresie kryzysów .	383
20.1. Inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw oraz zjawiskom kryminogennym w okresie kryzysów na podstawie art. 1 ust. 2 ustawy o Policji	383
20.2. Zadania priorytetowe w zakresie zapobiegania przestępczości określone przez komendanta głównego Policji w okresie kryzysów	387
20.3. Zadania prewencyjne Policji wynikające z bieżącej analizy poziomu bezpieczeństwa i porządku publicznego w okresie kryzysów	390
Rozdział 21. Rola biznesowych organizacji przedstawicielskich i przedsiębiorstw w zapobieganiu przestępstwom w okresie kryzysów	393
21.1. Rola przedsiębiorstw w zakresie zapobiegania przestępczości	393
21.2. Rola komercyjnych podmiotów specjalistycznych w zakresie zapobiegania przestępczości	399
21.3. Rola organizacji przedstawicielskich biznesu w zakresie zapobiegania przestępczości	401
Rozdział 22. Rola organizacji pozarządowych, związków zawodowych i obywateli w zapobieganiu przestępczości w okresie kryzysów.	405
22.1. Rola organizacji pozarządowych i społeczeństwa obywatelskiego w zapobieganiu przestępczości	405
22.2. Rola związków zawodowych i organizacji środowisk zawodowych w zapobieganiu przestępczości	409

Rozdział 23. Rola mediów w zapobieganiu przestępczości w okresie kryzysów	415
23.1. Medialny obraz kryzysów i przestępczości jako jednej z ich konsekwencji	415
23.2. Wpływ mediów na politykę karną w dobie kryzysów	418
23.3. Dziennikarstwo śledcze jako forma zapobiegania przestępczości w dobie kryzysów	420
Część IV. Wybrane zagadnienia zwalczania przestępczości w okresie kryzysów	423
Rozdział 24. Zmiany priorytetów w działaniach organów ścigania w okresie kryzysów a wykrywanie przestępstw	425
24.1. Zmiany strukturalne w organach ścigania jako reakcja na zagrożenia przestępczością	425
24.2. Możliwości mobilizacyjne w procesie wykrywania przestępstw	431
Rozdział 25. Wykrywanie przestępstw a aktywność obywatelska i jej deficyt w okresie kryzysów	439
25.1. Determinanty czynności operacyjno-rozpoznawczych	439
25.2. Determinanty czynności dochodzeniowo-śledczych	442
Rozdział 26. Współpraca różnych organów w okresie kryzysów a wykrywanie przestępstw	449
26.1. Współpraca między podmiotami posiadającymi uprawnienia wykrywcze	449
26.2. Współpraca organów posiadających uprawnienia wykrywcze z podmiotami niebędącymi organami ścigania	454
Rozdział 27. Współpraca międzynarodowa polskich organów ścigania w zakresie zwalczania przestępczości w okresie kryzysów	461
27.1. Formy współpracy organów ścigania z państw członkowskich Unii Europejskiej	461
27.2. Wybrane podmioty unijne organizujące współpracę organów ścigania państw członkowskich	464
Podsumowanie	469
Bibliografia	479
Spis tabel, rysunków i wykresów	507

Wprowadzenie

Na początku XXI w. Europa rozwijała się bardzo dynamicznie. Rozpoczął się też najsilniejszy od dekad proces rozszerzania i pogłębiania Unii Europejskiej. Jednocześnie tuż po najliczniejszej akcesji do tej organizacji (w 2004 r.) pojawiać zaczęły się kryzysy, najczęściej przenikające z innych części świata. Najpierw, w latach 2008–2009, kryzys finansowy, który spowodował w wielu państwach znaczny wzrost bezrobocia i ubożenie społeczeństw, a w konsekwencji dłuższą recesję gospodarczą. W 2014 r. nastąpiła napaść Rosji na Ukrainę — pierwszy od dawna duży konflikt zbrojny na kontynencie. W drugiej dekadzie stulecia Europa stanęła też w obliczu dużego kryzysu migracyjnego, który doprowadził do wielomilionowych transferów ludności z różnych państw świata i spowodował turbulencje społeczne, gospodarcze i polityczne w wielu państwach członkowskich Unii Europejskiej. Na początku 2020 r. rozpoczął się największy od stuleci kryzys zdrowotny — pandemia COVID-19 skutkująca niespotykanym od bardzo dawna wzrostem śmiertelności, ale też zapaścią systemów ochrony zdrowia. Była ona jedną z przyczyn kryzysu gospodarczego, który trwa. W lutym 2022 r. wybuchła wojna w Ukrainie. Do tego dołącza też kryzys ekologiczny w postaci gwałtownych zjawisk klimatycznych czy wysychania rzek na kontynencie.

Od prawie dwóch dekad zatem Europa nękana jest kryzysami i pozostaje przez cały ten czas w trwałych turbulencjach społecznych, gospodarczych i politycznych, które z różnym natężeniem przejawiają się w poszczególnych państwach. Polska, jako członek Unii Europejskiej, nie jest wolna od konsekwencji kryzysowych, choć z różnym udziałem poszczególnych rodzajów kryzysów. Kryzys finansowy w latach 2008–2009 nie spowodował takich konsekwencji w gospodarce naszego kraju jak w wielu państwach członkowskich. Podobnie w 2015 r. nie zmierzylśmy się z konsekwencjami kryzysu migracyjnego. Jednakże epidemia COVID-19 wpłynęła na głęboki kryzys gospodarczy, a wojna w Ukrainie przebiega tuż za naszą wschodnią granicą. Polska znalazła się po raz pierwszy od 1989 r. w trudnej sytuacji społeczno-gospodarczej. Konsekwencje kryzysu gospodarczego, migracyjnego, wojny w Ukrainie, ale też kryzysu ekologicznego czy zdrowotnego powodują wiele istotnych zmian w funkcjonowaniu społeczeństwa i gospodarki. Dotyczą one też przestępczości. Zakładać należy, że będzie się ona rozwijać, a kierunki i przejawy tego rozwoju będą dość wolno rozpoznawane, zarówno przez odpowiednie organy, jak i badaczy. Sytuacja w pewnym sensie może być podobna do tej z początku lat 90., kiedy po transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej pojawiły się nowe kategorie przestępstw, a dynamika przestępczości była taka jak nigdy wcześniej. Stała się ona wyzwaniem dla organów ścigania, które dodatkowo podlegały wtedy

kompleksowej reformie albo budowie od podstaw w wielu segmentach. Niemniej jednak rozpoczęty proces budowy nowoczesnego systemu zwalczania przestępczości, z największym udziałem Policji, dawał wtedy pozytywne rezultaty. Dzisiaj również organy ścigania muszą mobilizować struktury i formy walki z nowymi zagrożeniami. Zakładać bowiem trzeba, że kryzys gospodarczy oraz jego pochodne (inne kryzysy) generować będą negatywne skutki w postaci przestępstw, a diagnozuje się też pojawianie się nowych rodzajów kryzysów.

Problematyka rozwoju przestępczości w okresie kryzysów XXI w. stała w centrum zainteresowań badawczych kryminologów, kryminalistyków i specjalistów prawa karnego. Wskazać trzeba tu przede wszystkim badania Białostockiej Szkoły Kryminologii¹, które stały się też inspiracją dla niniejszej monografii. Podstawowym badaniem w niej problemem jest zatem poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jak kryzys gospodarczy, ale też inne rodzaje kryzysów XXI w. wpływają na zmiany w przestępczości w Polsce? Sformułowano też problemy szczegółowe odzwierciedlone w czteroczęściowej strukturze monografii.

W części I formułuje się następujące problemy szczegółowe: Jakie negatywne skutki społeczno-gospodarcze wywołują poszczególne rodzaje kryzysów? Jaki jest potencjał kryminogeny poszczególnych rodzajów kryzysów? Jakie są relacje kryminogenne między poszczególnymi rodzajami kryzysów? Jak przestępczość może wpływać na rozwój kryzysów?

W części II formułuje się następujące problemy szczegółowe: Jakie przestępstwa rozwijają się intensywniej na skutek kryzysów, a jakie znikają? W jakich obszarach życia społecznego oraz gospodarki dochodzi do zmian trendów rozwojowych przestępczości? W jakich obszarach przestępczość zmienia swoje formy z tradycyjnych na formy w cyberprzestrzeni? W których obszarach życia społeczno-gospodarczego zwiększa się wiktymizacja na skutek kryzysów? W których obszarach życia społeczno-gospodarczego pojawiają się nowe *modus operandi*, w szczególności z udziałem zorganizowanych grup przestępczych?

W części III formułuje się następujące problemy szczegółowe: Jak kształtują się zmiany prawa wobec przestępstw generowanych przez poszczególne rodzaje kryzysów? Które podmioty aktywizują działania zapobiegawcze wobec zmieniającej się pod wpływem kryzysów przestępczości? Jak wykorzystuje się dotychczasowe doświadczenia prewencyjne i profilaktyczne wobec przestępczości zmieniającej się pod wpływem kryzysów XXI w.?

W części IV formułuje się następujące problemy szczegółowe: Jak organy ścigania zmieniają swoje struktury i metody działania w związku z nowymi zagrożeniami

¹ E.W. Pływaczewski, D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz (red. nauk.), *Prawo karne i kryminologia wobec kryzysów XXI wieku*, Warszawa 2022; E.W. Pływaczewski, D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz (red. nauk.), *Badania kryminologiczne a praktyka. Perspektywa krajowa i międzynarodowa*, Warszawa 2021; E.W. Pływaczewski, D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz (red. nauk.), *Przestępczość XXI wieku. Szanse i wyzwania dla kryminologii*, Warszawa 2020.

przestępczością pojawiającą się na skutek kryzysów XXI w.? Jak jest nastawienie społeczeństwa do zmian w zakresie wykrywania przestępstw w dobie kryzysów XXI w.? Jak podmioty współdziałają w zakresie wykrywania przestępstw w dobie kryzysów XXI w.? Czym charakteryzują się zmiany podejścia do wykrywania przestępstw XXI w. w Unii Europejskiej?

Aktualny kryzys gospodarczy i inne zjawiska kryzysowe, z którymi przychodzi się mierzyć współczesnemu społeczeństwu polskiemu, decydują o stawianiu hipotez o relacjach między tymi kryzysami a przestępczością. U podstaw badań leży wtedy przede wszystkim weryfikacja hipotezy badawczej, zgodnie z którą kryzys gospodarczy oraz inne rodzaje kryzysów XXI w. powodują wiele negatywnych konsekwencji dla życia społeczno-gospodarczego, a wśród nich dynamiczny rozwój wielu form przestępczości (znanych wcześniej lub nowych), które te kryzysy mogą pogłębiać albo co najmniej utrzymywać, chyba że środowiska, podmioty, obywatele aktywować będą różne metody zapobiegawcze, a organy ścigania będą mobilizować swoje struktury i metody zwalczania tych form przestępczości.

Jednocześnie sformułowano hipotezy szczegółowe:

1. Każdy z kryzysów generuje odmienne czynniki kryminogenne, które wpływają różnie na zmiany w trendach rozwojowych przestępczości.
2. Współczesne kryzysy występujące w tym samym czasie generują nowe negatywne zjawiska społeczno-gospodarcze, które wpływają inaczej i silniej na przestępczość niż skutki wcześniejszych kryzysów.
3. Wszystkie kryzysy XXI w. najsilniej oddziałują na rozwój przestępczości w cyberprzestrzeni.
4. Kryzys gospodarczy (ale też migracyjny i zdrowotny) zasadniczo wpływa na zmiany przestępczości w przedsiębiorstwach i przestępczości przedsiębiorstw jako podmiotów najsilniej odbierających negatywne konsekwencje tych kryzysów.
5. Budżet państwa oraz budżety samorządów terytorialnych są szczególnie zagrożone konsekwencjami przestępstw podatkowych i celnych oraz szarej strefy wynikających z kryzysu gospodarczego.
6. Wszystkie rodzaje kryzysów powodują zmiany w przestępczości, które wpływają na funkcjonowanie społeczeństwa oraz generują nowe zagrożenia przestępcze dla życia i zdrowia jednostek, ich funkcjonowania na rynku pracy oraz ich mienia.
7. Zmiany prawa wobec przestępczości generowanej przez poszczególne rodzaje kryzysów są spóźnione, nieuporządkowane i podejmowane w warunkach populizmu penalnego.
8. Dotychczasowe narzędzia prewencyjne i profilaktyczne nie są wystarczające wobec zmieniającej się pod wpływem konsekwencji kryzysowych przestępczości.
9. Organy ścigania zmieniają swoje struktury w związku z przeobrażającą się przestępczością oraz podejmują nowe formy współpracy z podmiotami krajowymi, a także dostosowują je do zmieniających się na skutek kryzysów mandatów organizacji ponadnarodowych i międzynarodowych.

W przygotowywaniu monografii zastosowano metodę ekonomicznej analizy prawa, w szczególności w zakresie wykazania czynników wpływających na rozwój różnych form przestępczości pod wpływem konsekwencji kryzysowych. Ponadto zastosowano metodę dogmatyczno-prawną poprzez analizę tekstów prawnych oraz ich interpretacji prezentowanych w literaturze przedmiotu. Wykorzystano też szeroko metodę historyczno-prawną, która umożliwiła przedstawienie poszukiwań rozwiązań najbardziej adekwatnych do zupełnie nowego obszaru w realiach unijnych i krajowych, oraz metodę analizy i krytyki piśmiennictwa w celu wykazania celowości, oryginalności i nowego ujęcia podjętego problemu badawczego. Metodę statystyczną oparto na danych gromadzonych i publikowanych przez instytucje państwowe (sprawozdawczość statystyczna), statystykach kryminalnych oraz danych prezentowanych przez badaczy, a także studentów Akademii Policji w Szczytnie — profesjonalistów zajmujących się na co dzień wykrywaniem przestępstw (statystyka kryminologiczna). Analizowano statystyki z okresu kryzysu finansowego (lata 2008–2009) oraz okresu epidemii COVID-19 (lata 2020–2021), ale też — porównawczo — z okresu przedkryzysowego i pokryzysowego. W zakresie statystyk kryminologicznych wykorzystano wszystkie najaktualniejsze dane cząstkowe z okresu epidemii COVID-19 oraz kryzysu gospodarczego i migracyjnego. Zastosowano również szeroko metodę obserwacyjną dotyczącą w szczególności zagrożeń przestępczością gospodarczą i skarbową (prowadzoną w podmiotach gospodarczych i w organach administracji skarbowej) czy cyberprzestępczością (ataki hakerskie w doświadczeniu autora i innych osób) oraz działań profilaktycznych i prewencyjnych wobec zagrożeń związanych z kryzysem migracyjnym, ale też innymi zjawiskami kryzysowymi. Szeroko zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. Posłużono się tu techniką wywiadu z wieloma policjantami-studentami i uczestnikami kursów doskonalenia zawodowego w Akademii Policji w Szczytnie. Posiadają oni bowiem najbardziej aktualną wiedzę dotyczącą przeobrażeń w zakresie *modus operandi* — z uwagi zarówno na realizowane czynności operacyjno-rozpoznawcze, jak i dochodzeniowo-śledcze.

Kryzysy XXI w. oddziałują na siebie, występują łącznie albo rozdzielnie, pozostają w ścisłych związkach przyczynowo-skutkowych albo zupełnie niezależnie aktywowane są przez te same czynniki, albo też są rezultatem specyficznych, incydentalnie występujących uwarunkowań. Badania nad kryzysami z jednej strony są prowadzone od bardzo dawna (kryzys gospodarczy), z drugiej — stanowią nowe wyzwania dla badaczy (kryzys ekologiczny). W części I monografii podejmowany jest przede wszystkim problem badawczy dotyczący konsekwencji różnych kryzysów i potencjału kryminogennego tychże. Chodzi o taki przegląd badań, aby możliwe było określenie, które kategorie przestępstw wiązać można z wybranymi konsekwencjami kryzysów. W związku z tym (ale także ze względu na objętość monografii) dokonać należało wyboru rodzajów kryzysów, a przede wszystkim ich konsekwencji, tak aby odbiorcom monografii dostarczyć syntetycznych i jak najbardziej aktualnych danych o poszczególnych kryzysach będących w zainteresowaniu badawczym.

Kryminolodzy od dawna przyjmują, że istnieje korelacja między koniunkturą gospodarczą a poziomem przestępczości. Zatem w rozdziale 1 najistotniejsza była ocena aktualnego kryzysu gospodarczego, aby następnie na jej podstawie dokonać wyboru konsekwencji tegoż w postaci skutków makroekonomicznych oraz skutków dla przedsiębiorstw i dla konsumentów (obywateli). Wybór charakterystyk kryzysu gospodarczego, w tym w szczególności aktualnego, aby wykorzystać je do analiz kryminologicznych, sam w sobie nie był łatwy i stanowi oryginalne podejście autorskie. Kryminogenność kryzysu gospodarczego analizowana jest dalej w kontekście m.in. ubóstwa i bezrobocia, ale też zmniejszającego się poziomu inwestycji oraz wzrostu liczby upadłości i wzrastającego zadłużenia.

Kryzys finansowy, który prezentowany jest w rozdziale 2, pozostaje w ścisłych związkach z kryzysem gospodarczym. Oceniany jest na podstawie wskaźników z lat 2008–2009, które stanowią bazę do porównań z sytuacją bieżącą rynku finansowego w Polsce. Większość relacji między kryzysem gospodarczym a przestępczością ma zastosowanie także do kryzysu finansowego i to jest poddane analizie. Jednocześnie ten rodzaj kryzysu wywołuje negatywne skutki w sektorze bankowym, ubezpieczeniowym i kapitałowym, które mogą wpływać na generowanie działań nielegalnych.

Na przykładzie pandemii COVID-19 wykazuje się w rozdziale 3, jak kryzys zdrowotny oddziałuje na gospodarkę. Prezentuje się jej negatywny wpływ na rynek pracy oraz produkcję w wielu branżach, a także wpływ na giełdy, zachwianie rynkami ropy naftowej i innych towarów, spowodowanie masowego bezrobocia, wzrost skrajnego ubóstwa, zakłócenie przepływów handlowych, doprowadzenie do niedoborów żywności i środków medycznych oraz niewypłacalność przedsiębiorstw. Sytuacja związana z takim oddziaływaniem pandemii COVID-19 jest o tyle istotna w kontekście prognozowania podobnych reakcji w przyszłości, że każdy następny kryzys zdrowotny może mieć szerszą i głębszą skalę destrukcyjną i może poważniej oddziaływać na inne formy kryzysu, w tym — w szczególności — na kryzys gospodarczy. Wszystkie tego typu skutki mają charakter kryminogeny w gospodarce, ale pandemia COVID-19 powodowała też radykalne zmiany w funkcjonowaniu społeczeństwa i w tym kontekście decydowała też o generowaniu zupełnie nowych czynników kryminogeny.

Przyjęcie imigrantów po wybuchu wojny w Ukrainie w lutym 2022 r. może być dla naszego kraju korzystne w kontekście dramatycznego spadku populacji społeczeństwa polskiego. Rysuje się tu jednak problem powielania przez Polskę błędów w polityce migracyjnej popełnianych w poprzedniej dekadzie przez kraje Europy Zachodniej, określane mianem kryzysu migracyjnego (rozdział 4) i będący zjawiskiem o potencjale kryminogeny oddziałującym na bezpieczeństwo obywateli przyzwyczajonych do ograniczonego napływu imigrantów i zmian społecznych warunkowanych ich pojawieniem się.

W monografii wskazuje się, że zbiór rodzajów kryzysów ma charakter nieograniczony. Wymienia się w związku z tym jedynie główne i podkreśla, że niektóre same w sobie są zbiorami innych kryzysów. Najlepszym tu przykładem jest kryzys ekologiczny, który w ujęciu niektórych ekspertów obejmuje kryzys żywnościowy,

surowcowy, a także klimatyczny, energetyczny czy nawet zdrowotny (rozdział 5). Oczekuje się, że w przyszłości różnego rodzaju katastrofy i kryzysy o charakterze ekonomicznym, środowiskowym, geopolitycznym, społecznym oraz technologicznym będą zdarzać się częściej, a ich skutki będą coraz bardziej dotkliwe zarówno w wymiarze ekonomicznym, społecznym, jak i medycznym. Wszystkie one będą miały swój potencjał kryminogeny (rozdział 6).

Kryzysy XXI w. oddziałują w różnorodny sposób na przestępczość. W tym kontekście w części II monografii konieczne okazało się zastosowanie wielu różnych kryteriów dotyczących przestępczości, z których główne związane są z czynnikami kryminogennymi poszczególnych kryzysów. Prowadzi to do wyodrębnienia form przestępczości intensywniej aktywowanych w warunkach różnych kryzysów. Ponadto kryzysy i ich czynniki kryminogenne powodują zmiany fenomenu różnych przestępstw, decydują także o tym, że jedne przestępstwa znikają, a pojawiają się dotąd nieznanne zachowania patologiczne, które trzeba penalizować. Wskazuje się, że najsilniej kryzysy oddziaływać będą na rozwój przestępczości w cyberprzestrzeni i dlatego traktuje się tę kategorię odrębnie (rozdział 16). Dalej wskazuje się pewne dziedziny gospodarki, w których odnotowuje się szczególne zmiany w zakresie przestępczości na skutek kryzysu gospodarczego i zdrowotnego — w przedsiębiorstwach i w sektorze finansowym. Podobnie wskazuje się też na zmiany przestępczości skutkującej bezpośrednio dla budżetu państwa (przestępczość podatkowa, celna i szara strefa) i środowiska naturalnego. Poza tym wyodrębnia się kategorię przestępstw związanych z funkcjonowaniem społeczeństwa w okresie kryzysów — przestępstwa na rynku pracy, przestępstwa przeciwko mieniu, ochronie zdrowia, przeciwko życiu i zdrowiu. Materia badawcza pozostaje zmienną i dlatego wykazuje się w rozdziale 17, że przeobrażeniom i gwałtownemu rozwojowi na skutek kryzysów podlegają też inne przestępstwa, których nie można zaliczyć do grup według kryteriów wyżej wymienionych.

Tak jak transformacja ustrojowo-gospodarcza na początku lat 90. spowodowała zasadnicze przeobrażenia w zakresie przestępczości gospodarczej, tak aktualny kryzys powoduje istotne zmiany jakościowe w tym fenomenie. Wydaje się, że główne dotyczą przestępstw generowanych w przedsiębiorstwach i przez przedsiębiorstwa (rozdział 7). W polskich warunkach ta kategoria nie była poddawana badaniom, a ujęcie statystyczne jest też niejednoznaczne. W monografii staje się zatem przedmiotem szczegółowej analizy, przy uwzględnieniu różnych jej przejawów: nieuczciwej konkurencji, działań nielegalnych w zamówieniach publicznych, działań na szkodę wierzycieli, *insider threats*, fałszowania sprawozdań itp.

Oddziaływanie kryzysu gospodarczego i jego skutków na daniny publiczne jest niejednoznaczne. Z jednej strony inflacja, jako główna konsekwencja, powoduje wzrost nominalny wpływów z podatków, a z drugiej strony inne konsekwencje, np. ograniczenie popytu czy upadłości podmiotów, wpływają na uchylanie się od opodatkowania (wzrost tzw. szarej strefy) czy też powodują mniejszą liczbę opodatkowanych działalności gospodarczych. Nie ulega jednakże wątpliwości, że przestępczość podatkowa (także jako skutek kryzysów) w każdym przypadku może

pogłębiać kryzys gospodarczy, a jego konsekwencje mogą być długotrwałe. Przystępczość w różnym stopniu angażuje także poszczególne kategorie podatków, a jej skutki finansowe zależą, np. od udziału tychże w wielkości wpływów budżetowych. Do popełniania przestępstw *de facto* wykorzystuje się zatem wszystkie konstrukcje podatkowe. W rozdziale 8 klasyfikuje się tę kategorię przestępczą jako działania nielegalne wobec podatku od towarów i usług, podatku akcyzowego i podatków dochodowych oraz szarą strefę.

Kryzys gospodarczy wywarł silny wpływ na zmiany w zakresie przestępczości na rynku pracy. Mimo że nie spowodował on znacznego wzrostu bezrobocia w Polsce, to jednak pozycja pracowników względem pracodawców stała się stosunkowo słabsza. Osoby poszukujące zatrudnienia łatwiej godzą się w warunkach kryzysu na mniej korzystne warunki zatrudnienia, właściwe dla pracy „na czarno”, tj. przede wszystkim na ograniczone przywileje pracownicze oraz niewypracowanie praw emerytalnych. Węższa lista ofert pracy zmniejsza konkurencję o pracowników wśród przedsiębiorców i pozwala na oferowanie gorszych warunków zatrudnienia, w tym obejmujących pracę w szarej strefie. W rozdziale 11 analizie poddano zatem zmiany w zakresie przestępczości pracodawców wobec pracowników czy przestępczości socjalnej. Tu umieszczono też wyniki analiz co do zmian w zakresie nielegalnego zatrudnienia cudzoziemców oraz niektórych form związanych z handlem ludźmi — przestępczości, która generowana jest zresztą przez kryzys nie tylko gospodarczy, lecz także migracyjny.

Kryzys gospodarczy zakłóca relację między popytą a popytem i na sytuacji takiej korzystają producenci, przedsiębiorstwa handlowe i różnego rodzaju pośrednicy. Działania oszukańcze częściej podejmować będą w warunkach kryzysu gospodarczego podmioty funkcjonujące na rynku bez wymaganych zezwoleń albo rejestracji oraz nierealizujące obowiązków podatkowych (podmioty w szarej strefie). Ich praktyki będą z oczywistych względów bardziej szkodliwe dla konsumentów i państwa. Są też trudniejsze do wykrycia. W tej kategorii oszustw wykorzystywane będą rynki wszystkich towarów i usług. Różne kategorie kryzysów będą zatem wpływać na intensyfikację działań oszukańczych ze strony różnych podmiotów (legalnie i nielegalnie funkcjonujących na rynku), które będą zmieniać się pod presją skutków tego kryzysu. W rozdziale 12 przedstawiono zmiany w zakresie *modus operandi* sprawców oszustw i innych przestępstw przeciwko mieniu. W tej grupie zaprezentowano nie tylko oszustwa ze strony podmiotów wobec konsumentów, lecz także niezwykle intensywnie generowane od pewnego czasu oszustwa przyjmujące postać zorganizowaną — „na wnuczka”, również wykorzystujące sytuację kryzysu gospodarczego. Kategoria ta zbyt rzadko jest przedmiotem analiz kryminologicznych i w monografii znaleziono dla niej miejsce szczególne.

Wiele z przestępstw generowanych przez skutki kryzysu gospodarczego związanych jest z konsekwencjami kryzysu finansowego, choć te, które pojawiają się na rynkach finansowych, określane są jako specyficzne dla tego drugiego rodzaju kryzysu. W rozdziale 9 najważniejsze jest jednak wykazanie, czym obecnie popełniane na rynku bankowym, ubezpieczeniowym i kapitałowym przestępstwa różnią

się ze względu na rozwój technologiczno-informatyczny oraz zmiany społeczno-gospodarcze od tych, jakie wywołał kryzys finansowy w latach 2008–2009.

Kryzys zdrowotny (epidemia COVID-19) wpłynął na zmiany w zakresie przestępstw, także tych, które wymienione są powyżej w tym wprowadzeniu. Stał się również przedmiotem wielu badań kryminologicznych. Niektóre rodzaje przestępstw są mocno związane z kryzysem pandemicznym, w szczególności te przeciwko życiu i zdrowiu (rozdział 15), ale także przeciwko obrotowi farmaceutycznemu i ochronie zdrowia (rozdział 13).

Wszystkie formy kryzysu mają charakter transgraniczny — kryzys finansowy czy gospodarczy przenoszą się często z kraju o wyższym PKB do kraju uboższego lub też takiego, w którym wykazuje się niższe wskaźniki finansowe, a w przypadku kryzysu surowcowego transfer związany jest z kierunkami dostaw poszczególnych surowców czy też miejscami ich wydobycia lub konsumpcji. Kryzys zdrowotny przenika przez granicę od miejsc większych skupisk zarażenia. Kryzys migracyjny sam w sobie związany jest z funkcjonowaniem granic i ten dynamizuje zachowania przestępcze związane z przemytem towarów, ludzi i fałszowaniem dokumentów (rozdział 10).

Najczęściej generowanie zmian w tendencjach rozwojowych przestępczości następuje w związku z nasileniem się wielu kryzysów łącznie, a nie tylko jednego z ich. Konsekwencje oddziałują wtedy na wiele środowisk i podmiotów, a przestępstwa przyjmują formy zorganizowane i przenikają ze świata realnego do cyberprzestrzeni (rozdział 16). Recesja gospodarcza wpływa na zmiany w ekosystemie i co pewien czas realizują się intensywniej nielegalne działania wobec środowiska naturalnego (rozdział 14).

Kryterium rodzaju kryzysu jest najważniejszym, które zastosowano do wykazania zmian dotyczących przestępczości, ale nie jedynym, co znajduje swoje odzwierciedlenie w części II monografii. Istotne było wyodrębnienie przestępstw, które trudno połączyć z innymi formami, np. z uwagi na *modus operandi* (rozdział 17). Konieczne stało się wskazanie na tendencje rozwojowe przestępczości w cyberprzestrzeni ze względu na zastępowanie wielu tzw. tradycyjnych form ich postaciami w innym wymiarze (wirtualnym). Bardzo ważne jest wskazanie na swoisty renesans wielu przestępstw, np. przeciwko mieniu, albo transfer zorganizowanych form przestępczości do zupełnie nowych obszarów, np. oszustwa „na wnuczka”.

Wydawałoby się, że kryzysy współczesnego świata powinny mobilizować społeczeństwa do działań zaradczych, wspólnego stawiania oporu rozszerzaniu się konsekwencji kryzysowych, szybkiego reagowania na patologie, które kryzysy nakreślają, i wykorzystywania do tego wszystkich instrumentów wypracowanych przez rządzących przez dekady. Niestety, tak się nie dzieje. Ciągłe widoczne są stare przyzwyczajenia i minimalizm w mierzeniu się z wyzwaniami kryzysowymi, także w dziedzinie stanowienia prawa. Dotyczy to również polityki kryminalnej. Kryzysy XXI w. stają się pretekstem do odradzania się społecznych postaw negatywnych. Wśród nich mieści się też populizm penalny jako odmiana populizmu politycznego, który badacze definiują jako zespół społecznych przekonań oraz działań politycznych i legislacyjnych podejmowanych z programowym ograniczeniem roli

ekspertów, współkształtowany przez media, charakteryzujący się surowym nastawieniem do przestępczości, brakiem współczucia dla jej sprawców oraz instrumentalnym wykorzystywaniem ofiar przestępstw. W związku z tym przedmiotem części III monografii jest m.in. krytyczna ocena wielu zmian w prawie karnym wobec przestępstw generowanych przez kryzys gospodarczy, zdrowotny, środowiskowy czy migracyjny (rozdział 18).

Zapobieganie przestępczości jako działanie w celu niedopuszczenia do popełnienia przestępstw jest prowadzone przez organy ścigania, inne organy administracji publicznej (rządowe i samorządowe), organizacje pozarządowe, związki zawodowe, organizacje biznesowe i organizacje przedstawicielskie biznesu, media oraz samych obywateli — ich organizacje lub jako przejaw ich aktywności indywidualnej. W części III monografii prezentowane są działania wszystkich wyżej wymienionych podmiotów. Prezentację rozpoczynają działania zapobiegawcze organów administracji publicznej, jako te, które wyznaczają kierunki strategiczne, przyjmują postać całościowych programów do realizacji długoterminowej, określają warunki współpracy między poszczególnymi podmiotami itp. (rozdział 19). Zatem działalność zapobiegawczą organów administracji publicznej uznaje się za najistotniejszą w niniejszej monografii, a ich podejście strategiczne do zapobiegania przestępczości decyduje o powodzeniu działań wszystkich podmiotów w obszarze profilaktycznym i prewencyjnym. Odrębnie analizuje się programy zapobiegania przestępczości przez organy ścigania (rozdział 20). Najczęściej ocenie poddaje się efektywność ścigania przestępstw, np. przez Policję, a zdecydowanie rzadziej policyjne funkcje zapobiegawcze. W okresie wielu kryzysów te ostatnie wydają się równie ważne, także w kontekście treści w części IV monografii.

Przedsiębiorstwa, oprócz obywateli, jako pierwsze odczuwają negatywne skutki kryzysów, a przede wszystkim kryzysu gospodarczego. Zatem ich zarządy powinny reagować dosyć szybko na każdą nową sytuację kryzysową, także na zagrożenia przestępczością jako skutek kryzysu. W rozdziale 21 charakteryzuje się uwarunkowania funkcji zapobiegania przestępczości przez przedsiębiorstwa, procedury i struktury zapobiegawcze oraz przykładowe projekty zapobiegania przestępczości — z uwzględnieniem istoty każdego z tych zagadnień w dobie kryzysów.

Kryzys gospodarczy z jednej strony jest wynikiem spadku wartości kapitału społecznego i załamania się wielu relacji społecznych, także pracodawcy-pracownicy, ale z drugiej strony może powodować energiczne poszukiwania pozytywnych rozwiązań w poszczególnych grupach społecznych nakierowanych na wyjście z kryzysu poprzez stwarzanie efektywniejszych mechanizmów w ramach społeczeństwa obywatelskiego. Jeszcze więcej tego typu przykładów daje kryzys zdrowotny. Epidemia COVID-19 *de facto* zablokowała wiele przejawów funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, ale jej negatywne skutki z kolei spowodowały, że wiele grup społecznych zrozumiało, jak ważne przed ewentualnymi następnymi kryzysami zdrowotnymi jest zbudowanie takich mechanizmów społecznych, które pozwolą łatwiej radzić sobie ze skutkami kryzysu. I wreszcie kryzys migracyjny pozwala także na zrozumienie, jak ważne jest społeczeństwo obywatelskie.

Działania Polaków z 2022 r. wobec uchodźców z Ukrainy stały się bezprecedensowe w tym zakresie i mogą stanowić ważne podstawy do budowy wielu nowych struktur i inicjatyw obywatelskich, a przede wszystkim dać wielu grupom społecznym asumpt do myślenia pozytywnego o tym, że możliwe jest szybsze budowanie społeczeństwa obywatelskiego (rozdział 22).

Kryzysy sprzyjają zwiększeniu dynamiki przekazu informacji medialnej o przestępczości. Mniej istotna staje się analiza przyczyn czy samych mechanizmów przestępczych, a ważniejsze staje się tło kryzysowe dla prezentacji przestępstw — te zagadnienia są przedmiotem analiz w rozdziale 23.

Policja w procesie wykrywym przestępstw opisanych w części II monografii prowadzi czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i informacyjno-analityczne. Każda z tych form jest rozwijana od wielu lat, a jednocześnie kryzys powodują trudności w kontynuowaniu takiego rozwoju. Trzeba wówczas proponować różne postaci działań mobilizujących struktury i formy działań, a także indywidualne zaangażowanie funkcjonariuszy. Te kwestie są przedmiotem analiz w rozdziale 24.

Wszystkie kryzysy oddziałują zarówno na społeczeństwo, jak i patologie w otoczeniu determinującym jego rozwój, w tym przestępczość. W tym zakresie przyjąć trzeba, że owo dwojaki oddziaływanie może mieć decydujące znaczenie dla procesu wykrywania przestępstw. W rozdziale 25 zostanie ono zaprezentowane w ujęciu odrębnym — wobec czynności operacyjno-rozpoznawczych oraz dochodzeniowo-śledczych składających się na ten proces.

Wzmożone zagrożenie przestępczością jako jedną z konsekwencji kryzysów wymaga, aby organy ścigania współpracowały ze sobą jeszcze intensywniej i wypracowywały razem skuteczniejsze formy takiej współpracy. W rozdziale 26 dokonuje się podziału współpracy organów ścigania zwalczających przestępczość na dwie kategorie. Pierwsza to współpraca między podmiotami, które posiadają uprawnienia wykrywcze wobec różnych kategorii przestępstw, np. do realizowania czynności operacyjno-rozpoznawczych czy dochodzeniowo-śledczych. Druga forma to współpraca podmiotów mających uprawnienia do wykrywania przestępstw i takich, które tych uprawnień nie mają, ale mogą dostarczać informacji potrzebnych do wykrywania przestępstw.

Kryzysy XXI w. powodują, że polskie organy ścigania, a Policja w szczególności, muszą współpracować z organami ścigania innych państw. W całej monografii kryzysy traktuje się jako zjawiska globalne, a ich przejawy w Unii Europejskiej są bardzo podobne. Zatem kwestię współpracy międzynarodowej organów ścigania ogranicza się w ostatnim rozdziale do współpracy polskich organów ścigania (Policji w szczególności) z ich odpowiednikami w państwach członkowskich.

Monografia kierowana jest do społeczności akademickiej, przede wszystkim związanej ze szkolnictwem policyjnym (innych organów ścigania powołanych do zwalczania przestępstw), do wszystkich, którzy profesjonalnie zajmują się zwalczaniem przestępczości, ale także do tych, którzy odpowiedzialni są w organach administracji rządowej i samorządowej, przedsiębiorstwach, organizacjach przedstawicielskich biznesu oraz organizacjach pozarządowych za programy przeciwdziałania przestępczości.

Część I

Kryzysy XXI w. i ich potencjał kryminogenny

Rozdział 1

Kryzys gospodarczy i jego składowe o potencjale kryminogennym

1.1. Przyczyny i konsekwencje kryzysu gospodarczego

Ekspertki wskazują na najgroźniejsze dla rozwoju globalnego w XXI w. kryzysy w perspektywie krótkoterminowej (do 2025 r.) oraz długoterminowej (do 2033 r.). W pierwszej grupie wymienia się¹: polaryzację społeczeństw, kryzys klimatyczny (albo co najmniej zastój w działaniach na rzecz klimatu), wojny gospodarcze, spowolnienie gospodarcze oraz kryzys kosztów życia. Można zatem na podstawie takiego katalogu wskazać, że głównym zagrożeniem w najbliższych latach będą zjawiska kryzysowe związane z gospodarką — kryzys gospodarczy (wojny gospodarcze, spowolnienie gospodarcze oraz kryzys kosztów życia). Zakłada się też, że on najbardziej oddziałuje na aktywowanie innych rodzajów kryzysów i ma największy potencjał kryminogenny.

Kryzys gospodarczy odnosi się do realnej gospodarki narodowej i związany jest z pogarszaniem się jej wyników w konkretnym okresie, w jakim ona funkcjonuje. Pojęcie „kryzys gospodarczy” używane jest w literaturze fachowej, przede wszystkim ekonomicznej, a także politologicznej (nauki społeczne), ale zdecydowanie najczęściej występuje w ujęciu intuicyjnym i wtedy też pojęcie to łączy się z innymi formami kryzysów. Zawsze jednak oznacza niezdolność gospodarki (systemu gospodarczego) do dalszego rozwoju albo nawet istnienia w aktualnej postaci² i umiejscawiany jest w tzw. cyklu koniunkturalnym zakładającym zmienność realnej gospodarki narodowej³. To umiejscowienie pozwala zresztą na proponowanie

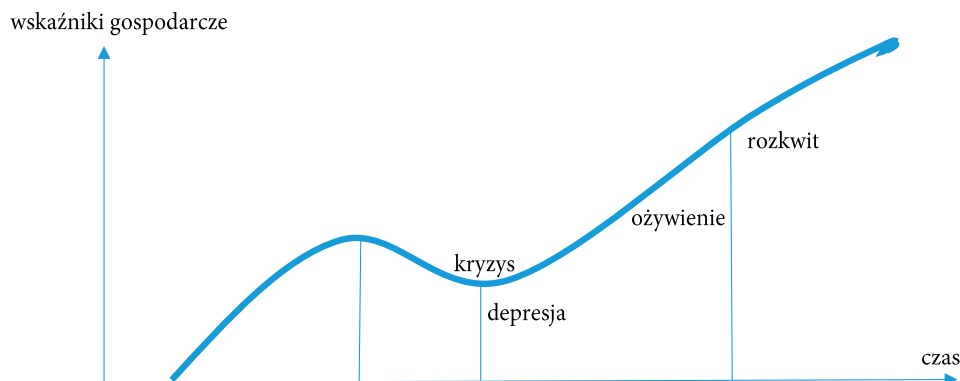
¹ World Economic Forum, *The Global Risks Report 2023. 18th Edition Insight Report*, Cologny–Geneva 2023, s. 7 i nast., <https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2023.pdf>, dostęp: 10 października 2023 r.

² L.J. Jasiński, *Gospodarka i teorie ekonomiczne po kryzysie*, „Studia Ekonomiczne” 2009, nr 3–4, s. 272.

³ Autorami współczesnej definicji pojęcia „cykl koniunkturalny” są dwaj amerykańscy badacze: Arthur F. Burns oraz Wesley C. Mitchell. Por. A.F. Burns, W.C. Mitchell, *Measuring Business Cycles*, „Studies in Business Cycles NBER” 1946, No. 2, s. 5. W ich koncepcji cykle koniunkturalne są rodzajem wahań występujących w agregatach przedstawiających działalność gospodarczą narodów (gospodarki narodowej). Cykle te składają się z okresów ekspansji, występujących w tym samym czasie w wielu działaniach gospodarczych, następujących

definicji kryzysu opierającej się na odróżnieniu stanu i czasu, w którym znajduje się gospodarka, od innych stanów i okresów, a więc wydaje się też najbardziej uniwersalne i jednocześnie najłatwiejsze w identyfikacji przez odbiorców, także niezajmujących się profesjonalnie ekonomią, co jest istotne dla przedmiotu niniejszej monografii. Otóż zgodnie z teorią klasycznego cyklu koniunkturalnego kryzys jest gwałtownym załamaniem gospodarczym, wynikającym z pojawienia się dysproporcji między globalną podażą a globalnym popytem (mierzonym dla gospodarki światowej, regionalnej, krajowej — kryzys globalny, regionalny, krajowy). Fazą depresji w tym cyklu jest dno kryzysu, charakteryzujące się ograniczeniem podaży i towarzyszącą temu zmianą cen (także innych wskaźników gospodarczych). Etapem wyjścia z kryzysu jest faza ożywienia, w której ponownie następuje wzrost produkcji i odnowienie majątku produkcyjnego poprzez wzrost inwestycji. Faza ożywienia przechodzi w fazę rozkwitu w efekcie dalszego dynamicznego wzrostu produkcji i zatrudnienia, co jest możliwe dzięki intensywnym inwestycjom z fazy ożywienia. W fazie rozkwitu rozmiary globalnej (regionalnej, krajowej) podaży osiągają rozmiary wyższe od podaży sprzed okresu kryzysowego. Istotną cechą morfologiczną klasycznego cyklu koniunkturalnego jest znaczna amplituda wahań głównych mierników ekonomicznych, takich jak: wartość produkcji przemysłowej, poziom cen (inflacja/deflacja), zatrudnienie, produkt krajowy brutto, inwestycje itp.⁴

Rysunek nr 1. Schemat klasycznego cyklu koniunkturalnego — od kryzysu do rozkwitu

Źródło: opracowanie własne

po nich kryzysach, zastojach lub ożywieniach, które łączą się z fazą ekspansji następnego cyklu. W historii myśli ekonomicznej za ojca nauki o koniunkturze gospodarczej uznaje się francuskiego ekonomistę Clementa Juglara, który jako pierwszy wskazał na periodyczny charakter kryzysów handlowych w obrotach między największymi gospodarkami w XIX w. Por. Z. Kowalczyk (red.), *Koniunktura gospodarcza*, Warszawa 1982, s. 34–35.

⁴ A. Zelek, *Kryzysy były, są i będą! — o przesłankach kolejnego kryzysu gospodarczego*, „Firma i Rynek. Zeszyty naukowe ZPSB” 2018, nr 2(54), s. 10.

W literaturze fachowej pojawiają się też inne definicje kryzysu gospodarczego zależne w znacznej mierze od obszaru zainteresowań badawczych ich twórców albo też determinowane poszukiwaniami badawczymi. I tak kryzys gospodarczy może być definiowany na podstawie konkretnych wskaźników ekonomicznych, które są mu przypisywane. Przyjmuje się np., że kryzys gospodarczy to okres, w którym roczna stopa inflacji danej gospodarki przekracza 15% lub roczne tempo wzrostu PKB⁵ nie jest dodatnie, przy czym drugi z wymienionych warunków stosowany jest w odniesieniu do krajów, w których występuje chronicznie wysoki poziom inflacji⁶.

Konstruowane są też pojęcia opierające się na wymiarze owego stanu gospodarczego oraz jego skutkach. Kryzys gospodarczy może być wtedy definiowany jako gwałtowane załamanie się gospodarki w skali światowej, odczuwalne poprzez zahamowanie inwestycji, ograniczenie dostępu do kredytów, ogłaszanie upadłości firm, zwiększenie bezrobocia, zniszczenie części sektora bankowego, spowolnienie wymiany międzynarodowej i ograniczenie wpływów do budżetu państwa⁷. Najczęściej jednak w takim podejściu do definicji kryzysu gospodarczego przyjmuje się, że jest nim zmniejszenie tempa wzrostu w obszarze gospodarki charakteryzujące się zmianami wskaźników makroekonomicznych, tj. spadkiem popytu na dobra i usługi, spadkiem produkcji i zatrudnienia oraz spadkiem inwestycji⁸.

Definiowanie kryzysu gospodarczego może polegać też na odnoszeniu tego terminu do innych, bliskoznacznych — zarówno w wymiarze profesjonalnym, jak i potocznym — w celu wskazania różnicy. I tak kryzys gospodarczy definiować można w odróżnieniu od recesji gospodarczej, która polega na zmniejszeniu się poziomu PKB w ujęciu realnym w dwóch kolejnych kwartałach⁹. Otóż przyjmuje

⁵ PKB — produkt krajowy brutto — jedna z podstawowych miar gospodarczych (patrz rysunek nr 1); miernik efektów pracy społeczeństwa danego kraju stosowany w rachunkach narodowych. PKB opisuje zagregowaną wartość dóbr i usług finalnych wytworzonych przez narodowe i zagraniczne czynniki produkcji na terenie danego państwa w określonej jednostce czasu (najczęściej w ciągu roku). Por. N.G. Mankiw, M.P. Taylor, *Makroekonomia*, Warszawa 2009, s. 30.

⁶ M. Pei, A.D. Adesnik, *Why Recessions Don't Start Revolutions*, „Foreign Policy” 2000, No. Spring, s. 139.

⁷ M. Wague, *Międzynarodowe kryzysy gospodarcze i ich konsekwencje*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2009, nr 78, s. 82.

⁸ Por. O. Blanchard, *The Crisis: Basic Mechanisms and Appropriate policies*, “IMF Working Paper” 2009, No. 09/80, s. 7.

⁹ Por. L.J. Jasiński, *Gospodarka i teorie...*, wyd. cyt., s. 271. Podobnie do recesji definiuje się też krach gospodarczy i depresję gospodarczą, przy czym zaznacza się, że recesję, krach i depresję gospodarczą odróżnia długość ich trwania i głębokość spadków. W odniesieniu do krachu gospodarczego ma bowiem miejsce nagłe i gwałtowne zmniejszenie tempa wzrostu PKB. Z kolei zgodnie z teorią cykli koniunkturalnych depresja jest jedną z faz klasycznego cyklu koniunkturalnego, w której występuje dno kryzysu i która charakteryzuje się zahamowaniem spadku produkcji, a także stabilizacją zatrudnienia, cen i stopy zysku. Powszechnie jednak przyjmuje się, iż depresja gospodarcza to długotrwała i głęboka recesja gospodarcza i definicja ta nie wzbudza większych kontrowersji.

się, że długość trwania kryzysu gospodarczego może wykraczać poza okres trwania jednej recesji gospodarczej rozumianej jako minimum dwa następujące po sobie kwartały, w których następuje spadek PKB w ujęciu realnym. Ponadto przyjmuje się, że kryzys gospodarczy występuje w przypadku minimum rocznego okresu spadku wartości realnego PKB lub innych wskaźników koniunktury gospodarczej rozliczanych w ujęciu rocznym¹⁰.

Wreszcie wykorzystywane mogą być dość ogólne definicje kryzysu gospodarczego, które najczęściej mają zastosowanie poza naukami ekonomicznymi bądź też w publicystyce dotyczącej życia gospodarczego. Można zatem określać kryzys gospodarczy jako zdarzenie narastające lub gwałtowne, zagrażające różnym sferom życia gospodarczego i odnoszące się często do okresowego spadku aktywności życia gospodarczego¹¹. Taka definicja będzie wykorzystywana w niniejszej monografii na potrzeby prezentowania tendencji rozwojowych przestępczości jako konsekwencji kryzysu gospodarczego i innych form kryzysów, a także na potrzeby określania możliwości i kierunków ograniczania tej przestępczości.

Przyczyny każdego kryzysu gospodarczego mają charakter endogeniczny — związany z sytuacją wewnętrzną kraju oraz egzogeniczny — związany z sytuacją globalną (światową) czy regionalną. Przyjmuje się też, że kryzys gospodarczy do państw europejskich może być transferowany ze Stanów Zjednoczonych (USA)¹² i występujące tam przyczyny uznawać można za endogeniczne np. w Polsce. W klasycznym ujęciu podstawowa przyczyna kryzysu gospodarczego sprowadza się do braku równowagi między podażą a popytem na rynku krajowym (jako przyczyna egzogeniczna odnosi się do rynku globalnego). Owa nierównowaga może dotyczyć wszystkich rynków krajowych albo niektórych z nich¹³. Pojawia się wtedy zmniejszone zapotrzebowanie na towary i usługi, a w konsekwencji ograniczenie produkcji, ograniczenie zasilania finansowego gospodarstw domowych, przedsiębiorstw i budżetu państwa, ograniczenie działalności kredytowej, trudność w realizacji przepływów finansowych między przedsiębiorstwami (tzw. zatory płatnicze)¹⁴. Konsekwencją tych procesów są działania spekulacyjne na różnych rynkach oraz zachowania w sferze społecznej, które z kolei dla przedmiotu analiz w niniejszej monografii mają też duże znaczenie. Otóż dominującymi trendami społecznymi oddziałującymi kryzysotwórczo są niepoohamowany konsumpcjonizm

¹⁰ Por. M. Dzikowska, M. Gorynia, B. Jankowska, *Globalny kryzys gospodarczy — próba pomiaru efektów dla poszczególnych krajów*, „*Ekonomista*” 2015, nr 6, s. 736.

¹¹ Por. A. Nosek, A. Pietrzak, *Efekt domina, czyli międzynarodowa transmisja kryzysów — na przykładzie współczesnego kryzysu finansowego* [w:] W. Michalczyk (red.), *Wybrane problemy gospodarki światowej pierwszej dekady nowego wieku*, Wrocław 2009, s. 82–92.

¹² A. Wieczorek-Szymańska, *Przyczyny i przewidywane skutki kryzysu finansowego XXI w.*, „*Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*” [Uniwersytet Szczeciński] 2019, nr 21, s. 225.

¹³ Dla przykładu kryzys pierwszej dekady po 2000 r. dotyczył rynku nieruchomości.

¹⁴ Por. Z. Ziolo, *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w warunkach kryzysu gospodarczego*, „*Przedsiębiorczość — Edukacja*” 2013, nr 9, s. 12–13.

oraz upadek etyki osobistej i moralności, a także zachowania sprzeczne z tzw. etyką biznesu w przedsiębiorstwach oraz manipulowanie innymi osobami czy organizacjami przez osoby zajmujące pozycje w organach władzy politycznej, a także w organach ścigania i wymiaru sprawiedliwości¹⁵. Pojawiać się też mogą negatywne skutki kryzysu gospodarczego w sferze politycznej, np. kreowanie rozwiązań antykryzysowych przez partie populistyczne i wzrost poparcia dla nich w wielu grupach społecznych. Oba skutki zresztą mogą pogłębiać kryzys gospodarczy i generować inne kategorie kryzysów.

Wskazuje się też na specjalistyczne katalogi przyczyn kryzysu gospodarczego związanych z prowadzeniem polityki gospodarczej przez organy administracji rządowej czy też instytucje finansowe, w tym banki — centralne czy komercyjne. Przykładowy katalog obejmować może:

- 1) politykę pieniężną prowadzoną przez jeden lub kilka banków centralnych (stopy procentowe na zbyt niskim poziomie, złe inwestycje, mogące skutkować powstaniem nadmiernie wysokich cen wymian na rynku aktywów finansowych w stosunku do faktycznej wartości dóbr lub aktywów wymienianych);
- 2) połączenie kryzysu sektora bankowego, giełd papierów wartościowych, towarowych i kursów wymiany walut;
- 3) gwałtowne zmiany w polityce połączone z pojawieniem się nietolerancji i ksenofobii oraz błędy w polityce gospodarczej¹⁶;
- 4) błędne decyzje w polityce rolnej, które w połączeniu z zaburzeniami sezonowymi czy klimatycznymi powodować mogą nieurodzaje i zakłócenia cenowe na rynkach żywnościowych;
- 5) nadmierne inwestycje albo niedostateczne inwestycje;
- 6) spekulacyjną politykę finansową banków opartą na złych regulacjach.

Kryzys gospodarczy oddziałuje na całą gospodarkę narodową oraz na poszczególne podmioty, a siła tego oddziaływania jest zróżnicowana. W kontekście zatem problematyki monografii, czyli kryminogenności kryzysów, patologicznych konsekwencji kryzysów, w tym przestępczości, i możliwości ich zwalczania, należy wskazać trzy odrębne katalogi wpływu kryzysu gospodarczego: na całą gospodarkę narodową, na przedsiębiorców i na konsumentów (obywateli).

Z perspektywy makroekonomicznej kryzys gospodarczy przejawia się obniżeniem: wartości realnego PKB, poziomu realnych dochodów, poziomu zatrudnienia, wskaźnika produkcji przemysłowej oraz wielkości sprzedaży hurtowej i detalicznej, a także wartości zamówień. Wskaźniki te odnoszą się do całej gospodarki. Dodatkowo przejawem występowania kryzysu gospodarczego mogą być znaczące

¹⁵ Por. W. Dadak, *Nadużycia w obrocie gospodarczym z perspektywy relacji społecznych w zakresie wymiany na rynku* [w:] E. Guzik-Makaruk, K. Laskowska, W. Filipkowski (red. nauk.), *Człowiek, społeczeństwo i państwo z perspektywy nauk kryminologicznych. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin prof. zw. dr. hab. dr. h.c. Emila W. Pływaczewskiego*, Warszawa 2023, s. 210–211.

¹⁶ M. Wague, *Międzynarodowe kryzysy...*, wyd. cyt., s. 83.

zmiany w zakresie wielkości napływających lub odpływających zagranicznych inwestycji bezpośrednich, napływających lub odpływających zagranicznych inwestycji portfelowych¹⁷ oraz wolumenów i wartości eksportowanych albo importowanych towarów i usług. Skala i kierunek zmian będą w tych przypadkach zależne nie tylko od stanu koniunktury danego kraju, lecz także od sytuacji gospodarczej¹⁸.

Do czynników, które są najbardziej odczuwalne w przedsiębiorstwach w okresie kryzysu gospodarczego, zalicza się:

- 1) ograniczenie dostępu do źródeł finansowania, np. do kredytów bankowych;
- 2) spadek wartości przedsiębiorstw;
- 3) zmniejszenie nakładów inwestycyjnych realizowanych przez przedsiębiorstwa;
- 4) niekorzystne zmiany w strukturze i dynamice sprzedaży;
- 5) zmniejszenie się udziału przedsiębiorstw w rynku¹⁹;
- 6) pogorszenie się wizerunku przedsiębiorstwa i konflikty wewnątrzorganizacyjne;
- 7) wycofanie się kapitału krajowego i zagranicznego z giełdy papierów wartościowych;
- 8) wzrost gospodarki nieformalnej zagrażający konkurencyjności przedsiębiorstw legalnie funkcjonujących na rynku;
- 9) gwałtowne obniżki wartości kapitalizacji spółek giełdowych mogące prowadzić do ryzyka przejmowania przedsiębiorstw przez zewnętrzny kapitał;
- 10) upadłość przedsiębiorstw oraz spadek nowo rejestrowanych działalności gospodarczych.

Do konsekwencji kryzysu gospodarczego mających znaczenie dla konsumentów (obywateli) zaliczyć trzeba:

- 1) obniżenie siły nabywczej konsumentów;
- 2) zmniejszanie się konsumpcji;
- 3) wzrost bezrobocia;
- 4) spadek liczby nowych miejsc pracy;
- 5) pogorszenie się nastrojów społecznych;
- 6) zauważalne zmiany w zakresie kryteriów oceny produktów;
- 7) różnice w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn;

¹⁷ Są to transakcje i pozycje, których przedmiotem są dłużne lub udziałowe papiery wartościowe niezaliczone do inwestycji bezpośrednich lub aktywów rezerwowych. Inwestycje portfelowe obejmują udziałowe papiery wartościowe (jeżeli nie gwarantują przejęcia efektywnej kontroli nad przedsiębiorstwem emitującym), tytuł uczestnictwa funduszy inwestycyjnych oraz dłużne papiery wartościowe, z wyjątkiem tych, które zostały zaliczone jako inwestycje bezpośrednie lub aktywa rezerwowe. Inwestycje portfelowe nie obejmują takich transakcji jak sprzedaż z przyrzeczeniem odkupu (tzw. repo) czy pożyczka papierów wartościowych. Rozporządzenie Komisji (UE) nr 555/2012 z 22 czerwca 2012 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 184/2005 Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie statystyki Wspólnoty w zakresie bilansu płatniczego, międzynarodowego handlu usługami i zagranicznych inwestycji bezpośrednich w odniesieniu do aktualizacji wymogów dotyczących danych oraz definicji, Dz. Urz. UE L 166/22 z 27 czerwca 2012 r.

¹⁸ M. Dzikowska, M. Gorynia, B. Jankowska, *Globalny kryzys...*, wyd. cyt., s. 737.

¹⁹ E. Urbankowska-Sojkin, *Zarządzanie kryzysem*, Warszawa 2005, s. 15.

- 8) zmiany elastyczności czasu pracy;
- 9) wzrost liczby rozwodów;
- 10) spadek liczby narodzin;
- 11) wzrost śmiertelności wśród społeczeństwa²⁰.

Najbardziej aktualne oznaki (symptomy) obecnego kryzysu gospodarczego w różnych krajach Europy i świata pojawiły się już przed 2018 r. W pewnym zakresie dotyczyło to także gospodarki narodowej w Polsce. Inne zjawiska, w szczególności pandemia COVID-19 oraz wojna rosyjsko-ukraińska, jedynie przyspieszyły nadejście kryzysu gospodarczego. Kilka oznak zaistniałych w latach 2018–2023 ma szczególne znaczenie w kontekście problematyki monografii.

Pierwszym symptomem jest spadek wskaźnika PMI²¹. Od 2019 r. w różnych krajach (poza USA) zaczął on spadać poniżej 50 punktów²². Podobnie w Polsce od stycznia 2019 r. wskaźnik PMI zaczął spadać poniżej 50 punktów i przez cały ten rok nie wzrósł powyżej tego poziomu. Na początku pandemii COVID-19 — 1 kwietnia 2020 r. — osiągnął najniższy poziom 31,5 pkt. W 2021 r. co prawda wzrósł do ponad 50 pkt (1 czerwca 2021 r. — 59,4 pkt), ale już w roku 2022 ponownie się obniżył: 1 maja 2022 r. wynosił 48,50 pkt. Do końca 2022 r. pozostawał na poziomie niewiele przekraczającym 40 pkt (1 stycznia 2023 r. — 45,60 pkt).

Drugim symptomem słabnącej koniunktury było tempo wzrostu PKB. Najwyższe wyniki Unia Europejska osiągnęła w zakresie tego wskaźnika w końcu 2017 r. (+2,8%). Potem tempo zaczęło spadać do poziomu poniżej 2%, a dla 2020 r. planowane było na poziomie 1,7%. Oczywiście nie tylko nie zostało to osiągnięte, lecz znacznie obniżone wskutek pandemii COVID-19. Adekwatnie do tego, choć poniżej

²⁰ M. Dzikowska, M. Gorynia, B. Jankowska, *Globalny kryzys...*, wyd. cyt., s. 738.

²¹ Są to tzw. wskaźniki wyprzedzające (inaczej zwane sygnałnymi), czyli przewidujące przyszłą koniunkturę. W praktyce analitycznej z zakresu badań koniunkturalnych najbardziej rozpowszechnionym jest pomiar indeksu PMI. Na indeks PMI składa się 5 subwskaźników, które są tworzone na podstawie ankiety 400 menedżerów logistyki i zaopatrzenia z danego kraju. Menedżerowie odpowiadają na pytania dotyczące swojej branży, oceniając ją pod kątem nowych zamówień, poziomu produkcji, dostaw zapasów oraz poziomu zatrudnienia jako lepszą, gorszą bądź taką samą. Ankieta PMI jest zestandaryzowana i weryfikuje zwykle 5 zmiennych: nowe zamówienia, produkcję, zatrudnienie, wielkość zapasów, cenę i portfel zamówień. Jednak metodologia szacowania syntetycznego indeksu jest różna dla różnych krajów, tak aby najdokładniej oddawać lokalną sytuację gospodarczą. Na wyrażaną w procentach wartość indeksu PMI składa się suma procentowego udziału osób, które określiły sytuację w branży jako lepszą, i połowy procentowego udziału osób, które stwierdziły, że sytuacja w branży się nie zmienia. Przykładowo wskaźnik PMI na poziomie 50 oznacza, że taka sama liczba respondentów wskazuje zarówno na poprawę, jak i pogorszenie sytuacji w branży. Por. A. Zelek, *O detonatorach kolejnego kryzysu w polskiej gospodarce — na tle poglądów słuchaczy Programu Executive MBA*, „Firma i Rynek. Zeszyty naukowe ZPSB” 2019, nr 1(55), s. 6.

²² PMI na koniec stycznia 2019 r. w stosunku do grudnia 2018 r. wskazuje na trend recesyjny: Japonia — spadek z 53 do 50,3 pkt; Niemcy — spadek z 51,5 do 49,7 pkt; Wielka Brytania — spadek z 54,8 do 52,4 pkt; Rosja — spadek z 51,7 do 50,9 pkt; Chiny — spadek z 49,7 do 48,5 pkt. Por. A. Zelek, *O detonatorach...*, wyd. cyt., s. 6.

średniej dla UE, prezentowane były zarówno wyniki, jak i prognozy dla Polski. Najlepsze wyniki miała nasza gospodarka w latach 2017–2018. Potem zauważalne było spowolnienie, a prognozy na okres późniejszy (np. 3,6% w 2020 r.) nie mogły być zrealizowane wskutek epidemii COVID-19²³. Wskazać zatem trzeba, że polska gospodarka wedle tego wskaźnika może spowalniać tak, jak większość unijnych, choć jednocześnie należy odnotować, że najwyższe spadki po II kwartale 2023 r. zaobserwowano właśnie w Polsce (2,2%), a także w Szwecji (0,8%) i Austrii (0,7%). Największy wzrost PKB w porównaniu z poprzednim kwartałem odnotowała Litwa (+2,9%), a następnie Słowenia (+1,4%) i Grecja²⁴. W końcu września 2023 r. S&P Global Ratings obniżył prognozę wzrostu PKB Polski na lata 2023–2025 r. względem prognoz z czerwca 2023 r. — do 0,7% na rok bieżący z 1,1% oczekiwanego wcześniej oraz odpowiednio o 0,2 i 0,4 pkt proc. na lata 2024–2025 do 3% i 2,9%²⁵. Zarówno te dane, jak i prognozy na następne lata potwierdzają kryzys gospodarczy w Polsce.

Trzecim symptomem kryzysu gospodarczego jest wskaźnik zmian cen konsumpcyjnych towarów i usług (poziom inflacji). W UE średni poziom inflacji wzrósł od 2016 r. z 0% do 2% w 2020 r., by od 2021 r. drastycznie podnieść się do 10% w 2022 r.²⁶ W Polsce inflacja na koniec lipca 2021 r. wynosiła 5% (r/r), a na koniec 2021 r. — 8,6%. W końcu 2022 r. było to już 16,6% (r/r), a najwyższy poziom osiągnęła w lutym 2023 r. — 18,4%. Od tego momentu spada (w sierpniu 2023 r. — 10,1%)²⁷. Wielu ekspertów ocenia, że ten wskaźnik najdobitniej pokazuje, że kryzys gospodarczy w Polsce jest faktem od końca 2021 r.²⁸

Czwarta oznaka kryzysu gospodarczego dotyczy inwestycji. Tu najpowszechniej stosowany jest odsetek nakładów brutto na inwestycje wobec PKB (nakłady brutto na środki trwałe). W UE wskaźnik ten w latach 2015–2021 utrzymywał się względnie na tym samym poziomie 20–23%. Inwestycje w Polsce jako procent PKB spadły z poziomu 20,4% w 2015 r. do 16,8% w 2022 r. W tym samym okresie inwestycje w UE (średnia dla wszystkich państw członkowskich) wzrosły z poziomu 20,2% do 22,7% PKB. W latach 2007–2015 poziom inwestycji w Polsce był na zbliżonym poziomie

²³ Dane: Eurostat, <<https://stat.gov.pl/ekonomia/desktop/index.html?lang=pl>>, dostęp: 30 września 2023 r.

²⁴ Tamże.

²⁵ G. Latos, *S&P obniżył prognozy wzrostu PKB Polski na lata 2023–2025*, <<https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9307945,sp-obnizyl-prognozy-wzrostu-pkb-polski-na-lata-2023-2025.html>>, dostęp: 30 września 2023 r.

²⁶ Dane: Eurostat, <<https://stat.gov.pl/ekonomia/desktop/index.html?lang=pl>>, dostęp: 30 września 2023 r.

²⁷ Dane: Główny Urząd Statystyczny, <<https://stat.gov.pl/wykres/1.html>>, dostęp: 30 września 2023 r.

²⁸ Najnowsze prognozy Międzynarodowego Funduszu Walutowego przewidują, że spadek inflacji na świecie nastąpi z prawie 9% w 2022 r. do 6,5% w 2023 r. i 4,1% w 2024 r. Por. IMF, *World Economic Outlook Report October 2022: Countering the cost-of-living crisis*, <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/10/11/world-economic-outlook-october-2022>>, dostęp: 30 września 2023 r.

do średniej europejskiej. Poziom inwestycji w Polsce w 2022 r. osiągnął najniższą wartość od 1995 r., czyli od kiedy są dostępne dane dla Polski. Inwestycje w Polsce jako procent PKB były trzecim najniższym poziomem w całej UE w 2022 r. Na ostatnim miejscu była Grecja — 13,7% PKB²⁹. Niski poziom inwestycji nie tylko potwierdza kryzys gospodarczy, lecz przede wszystkim może być powodem jego przedłużania się.

Ostatnią przykładową oznaką kryzysu gospodarczego jest liczba upadłości przedsiębiorstw. W 2022 r. niewypłacalność ogłosiły 2752 przedsiębiorstwa, co oznaczało wzrost aż o 30% w porównaniu z 2021 r.³⁰ Wynikają one z trudności ze spłatą zadłużeń oraz zatorów płatniczych i potwierdzają stan kryzysu gospodarczego w Polsce.

Ponadto o kryzysie gospodarczym w Polsce świadczą też:

- 1) zmniejszenie realnych wynagrodzeń;
- 2) obniżenie dynamiki nominalnych dochodów i oszczędności do dyspozycji sektora gospodarstw domowych, co skutkowało spadkiem dynamiki konsumpcji — jednego z ważniejszych źródeł wzrostu gospodarczego w Polsce.

Kryzys gospodarczy wpływa w Polsce na drastyczny i odczuwalny na co dzień przez obywateli wzrost kosztów życia. Składają się na nie wyższe koszty żywności, energii czy utrzymania mieszkań i domów, w szczególności poprzez wysokie raty spłaty kredytów hipotecznych³¹. Kryzys gospodarczy może także powodować wzrost stopy bezrobocia, w szczególności gdy na gospodarkę oddziaływać będą inne negatywne procesy. Dla przykładu kryzys zdrowotny może powodować reżim graniczny, który uniemożliwia napływ migrantów zasilających polski rynek pracy. Podobnie oddziałuje obecnie wojna w Ukrainie. Wszystkie te oznaki (symptomy) potwierdzają, że gospodarka polska jest w stanie kryzysu gospodarczego od końca 2021 r., a uwarunkowania i moment ewentualnego wyjścia z tego stanu są trudne do zdiagnozowania.

Kryzysy gospodarcze nie są przewidywalne, chociaż ich istnienie jest czymś naturalnym³². Dla przedmiotu niniejszej monografii istotne jest, że przyczyny kryzysu, a w szczególności jego konsekwencje poważnie oddziałują lub mogą

²⁹ Dane: Eurostat; <<https://stat.gov.pl/ekonomia/desktop/index.html?lang=pl>>, dostęp: 30 września 2023 r.

³⁰ Coface for Trade, *Raport roczny. Niewypłacalności firm w Polsce w 2022 r.*, Warszawa 2023, s. 2.

³¹ Globalne oprocentowanie kredytów hipotecznych osiągnęło najwyższy poziom od ponad dekady. Niektóre szacunki sugerują, że podwyżka stawek spowoduje 35-procentowy wzrost rat kredytów hipotecznych dla właścicieli domów. Por. Ch. Anstey, *What's Happening in the World Economy: Unforgiving Mortgage Rates*, Bloomberg, com, 6 October 2022, <<https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2022-10-06/what-s-happening-in-the-world-economy-unforgiving-mortgage-rates>>, dostęp: 10 października 2023 r.; J. Dickler, *Another Interest Rate Hike from the Federal Reserve Is on the Way: Here's How It May Affect You*, CNBC, 31 October 2022, <<https://www.cnbc.com/2022/10/31/another-fed-rate-hike-is-on-the-way-heres-how-it-could-impact-you.html>>, dostęp: 10 października 2023 r.

³² M. Rutkowska-Podołowska, *Kryzys gospodarczy i jego wpływ na zrównoważony rozwój*, „*Ekonomia i Środowisko*” 2016, nr 1, s. 12.

oddziaływać na rozwój przestępczości, a także na możliwości jej przeciwdziałania i zwalczania. Sprawna i szybka percepcja oznak kryzysu, o których mowa była powyżej, ułatwiać może działania odpowiednich organów administracji państwowej oraz organów ścigania wobec eskalacji zachowań przestępczych, zwłaszcza że te mogą podtrzymywać stan kryzysu gospodarczego i utrwalać patologie, które z kolei wpływać mogą na pojawianie się nowych kryzysów, w tym gospodarczych. Co więcej, doświadczenia historyczne dotyczące kryzysów gospodarczych pozwalają na wskazanie, że w znacznej mierze to właśnie ta forma kryzysu najmocniej przyczynia się do wywoływania wielu patologii społecznych, a przede wszystkim innych form kryzysów³³. Następny podrozdział traktować będzie o relacjach między konsekwencjami kryzysu gospodarczego a przestępczością.

1.2. Korelacje między kryzysem gospodarczym i jego konsekwencjami a przestępczością

Kryzys gospodarczy powoduje liczne negatywne konsekwencje społeczne, w tym skutkujące trwałymi patologiami, które utrzymywać się mogą w wielu grupach społecznych nawet w okresie późniejszego ożywienia i rozkwitu. Dochodzi do dezorganizacji społecznej, anomii, ubożenia znacznej części społeczeństwa, rozwoju postaw egoistycznych. Pojawiają się grupy, które wykorzystują kryzys do destrukcji społecznej (świadomie lub nieświadomie), szybkiego bogacenia się kosztem całej gospodarki i innych grup społecznych, likwidowania zdobyczy zrównoważonego rozwoju itd. Kryminolodzy przyjmują od dawna, że istnieją korelacje między koniunkturą gospodarczą a poziomem przestępczości³⁴, a w szczególności, że kryzysy gospodarcze i ich konsekwencje mogą wpływać na wzrost liczby niektórych popełnianych (stwierdzonych) przestępstw. Zadaniem niniejszej części monografii jest syntetyczna prezentacja korelacji między niektórymi konsekwencjami kryzysu gospodarczego a przestępczością, tak aby można ją wykorzystać w dalszych analizach dotyczących obecnej sytuacji w Polsce. Chodzi tu przede wszystkim o przegląd badań w tym wąskim zakresie, definiowanie owych relacji oraz wyznaczenie, które kategorie przestępstw wiązać należy z wybranymi konsekwencjami kryzysu gospodarczego. Nie zostaną natomiast zaprezentowane tendencje jakościowe czy ilościowe przestępczości wywoływanej zmianą cyklu gospodarczego, bowiem to będzie przedmiotem analiz w części II monografii.

Wyboru konsekwencji kryzysu gospodarczego na potrzeby tego podrozdziału dokonano na podstawie analizy z poprzedniej części rozdziału, w której wyodrębniono konsekwencje ogólnogospodarcze (makroekonomiczne), skutki dla przedsiębiorstw oraz dla konsumentów (obywateli). Wykorzystując ten podział oraz ogólną

³³ W. Morawski, *Kronika kryzysów gospodarczych*, Warszawa 2003.

³⁴ Por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 245; M. Szczepaniec, *Bezrobocie jako czynnik kształtujący wskaźniki przestępczości*, „Zeszyty Prawnicze” 2012, nr 3, s. 165 i nast.

charakterystykę przestępczości jako patologii społecznej, można dokonywać dalszego rozróżnienia i ostatecznie wykazać, że negatywne konsekwencje kryzysu oddziaływać będą głównie na przestępstwa związane z działalnością gospodarczą albo konsumpcją³⁵. Wybrano zatem do analizy następujące konsekwencje kryzysu gospodarczego:

- 1) wzrost poziomu inflacji i spadek PKB *per capita*³⁶ ujmowany jako przejaw ubożenia konsumentów (obywateli);
- 2) negatywne zmiany na rynku pracy związane głównie ze wzrostem bezrobocia i zmniejszaniem się poziomu wynagradzania;
- 3) spadek inwestycji krajowych;
- 4) negatywne konsekwencje kryzysu gospodarczego w przedsiębiorstwie.

Wykazane zostaną ich korelacje z przestępczością, tzn. zarówno ich wpływ na rozwój zachowań przestępczych, jak i wpływ przestępczości na pogłębianie się negatywnych konsekwencji kryzysu gospodarczego. Inflacja jako negatywna konsekwencja kryzysu gospodarczego w zasadniczym stopniu ogranicza popyt i nasila negatywne zjawisko ubożenia konsumentów, a te czynniki sprzyjają patologiom społecznym, w tym przestępczości. Jednocześnie nie należy zapominać, że stawiana jest też hipoteza przeciwna, zgodnie z którą większe ubóstwo konsumentów (obywateli) sprzyja rzadszym naruszeniom prawa³⁷.

Pierwsza hipoteza, że bieda motywuje do popełniania przestępstw albo je ułatwia związana jest z ekonomiczną teorią przestępczości. Jej zwolennicy przyjmują, iż przestępca — podobnie jak każda inna osoba — reaguje na bodźce i w racjonalny sposób dokonuje kalkulacji zysków i strat, a zmiana tego bilansu wiąże się z wysokim prawdopodobieństwem zmiany wyboru. Decyzja o popełnieniu przestępstwa jest więc rezultatem egocentrycznej analizy zysków i strat³⁸. Owa analiza zresztą przyjmuje różne postaci w zależności od kategorii przestępstw, które pozostawać

³⁵ Główne konsekwencje makroekonomiczne kryzysu — zwłaszcza wyższy poziom inflacji i spadek tempa PKB — przekładają się np. na zmniejszenie wskaźnika PKB *per capita*. Przykładowo w przypadku 5 największych wybranych kryzysów PKB na mieszkańca spadł z 5% do 1% w momencie wybuchu kryzysu i ta negatywna tendencja utrzymywała się przez 3 lata. Por. M. Wague, *Międzynarodowe kryzysy...*, wyd. cyt., s. 90.

³⁶ PKB *per capita* to wskaźnik ekonomiczny, który mierzy wartość produkcji brutto (PKB) podzieloną przez liczbę ludności danego kraju. Jest to popularna miara porównywania bogactwa i poziomu życia między różnymi krajami. PKB *per capita* Polski oznacza PKB na jednego mieszkańca i daje wskazówki na temat przeciętnego poziomu dochodów w kraju. Wzrost PKB *per capita* oznacza zazwyczaj wzrost standardu życia, czyli większą ilość dóbr i usług dostępnych dla każdej osoby w kraju. Warto jednak pamiętać, że PKB *per capita* to jedynie jeden z wielu wskaźników i nie uwzględnia innych aspektów, takich jak nierówności dochodowe, koszty życia czy poziom rozwoju społecznego. PKB *per capita* w Polsce w 2020 r. wyniósł 60 984 zł. Por. GUS, *Produkt krajowy brutto i wartość dodana brutto w przekroju regionów w 2020 r. — opracowanie sygnalne*, Warszawa 2021.

³⁷ A. Kiersztyn, *Czy bieda czyni złodzieja? Związki między bezrobociem, ubóstwem a przestępczością*, Warszawa 2008, s. 84.

³⁸ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, wyd. cyt., s. 179. Szerzej zob. M. Szczepaniec, *Teoria ekonomiczna w prawie karnym*, Warszawa 2012, s. 47 i nast.

będą w zainteresowaniu potencjalnego sprawcy (autora analizy). Dla przykładu sprawca prania pieniędzy kalkulować może zarówno niższe tzw. koszty własne dotyczące uczestnictwa w procederze (np. jako figurant wykorzystywany do dokonywania lokowania środków finansowych), jak i niższe koszty wynikające z wykrycia przestępstwa (mniejsze sankcje karne). Potencjalny sprawca przemytu narkotyków natomiast kalkulować będzie zarówno wyższe koszty dotyczące organizacji procederu, jak i koszty po wykryciu przestępstwa. Kryzys gospodarczy pozwala jednak dodatkowo wspierać hipotezę o wpływie ubóstwa na wzrost przestępczości. Otóż powoduje on, że ubożenie dotykać może coraz to nowych grup społecznych, mieszkańców różnych regionów oraz osób, które wcześniej nie doświadczały biedy (rozprzestrzenianie się sfer ubóstwa kryzysowego). Między tymi osobami mogą pojawiać się różne interakcje, mogące z kolei sprzyjać ich pozytywnym decyzjom co do partycypacji przestępczej. Zalicza się do nich m.in.:

- 1) udzielanie informacji o możliwościach i sposobach popełniania przestępstw;
- 2) pomoc w dotarciu do organizatorów działań przestępczych;
- 3) instruowanie w zakresie unikania odpowiedzialności karnej;
- 4) organizowanie się osób biednych w grupy zaangażowane do działań przestępczych;
- 5) kontaktowanie się osób z różnych regionów kraju będących w zbliżonej sytuacji życiowej lub materialnej w celu podejmowania działań przestępczych w różnych miejscach, ale w tym samym celu przestępczym.

Bieda będąca konsekwencją inflacji jako elementu kryzysu gospodarczego może dotyczyć także osób zarobkujących. Te osoby mogą być skłonne do popełniania przestępstw w miejscach świadczenia pracy (gospodarcze przestępstwa pracownicze), w szczególności w branży handlowej czy gastronomicznej i usługowej. Z drugiej strony osoby takie mogą obawiać się utraty pracy jako konsekwencji nadużyć pracowniczych i mogą działania przestępcze realizować w inny sposób, także poprzez rozładowanie napięcia wynikającego z sytuacji finansowej, np. poprzez kradzież składników majątkowych osób fizycznych czy kradzieże sklepowe czy internetowe. Osoby takie mogą wykorzystywać też do celów przestępczych członków rodziny, np. dzieci.

Odwrotna hipoteza głosi, że ubóstwo, jako konsekwencja kryzysu gospodarczego, sprzyja rzadszym naruszeniom prawa. Eksperci³⁹ twierdzą, iż osoby ubogie z konieczności więcej czasu spędzają w domu (nie korzystają z restauracji, rekreacji, wyjazdów), co sprawia, że w ten sposób mogą ochronić swój dobytek przed ewentualnymi działaniami przestępczymi, a więc bezpośrednio utrudniają innym popełnianie przestępstw. Badane są związki między przestępczością a stopą ubóstwa⁴⁰. Badaniem takim⁴¹ objęto dla Polski okres kryzysu w latach 2008–2009 (chodzi o kryzys

³⁹ Por. A. Kiersztyn, *Czy bieda...*, wyd. cyt., s. 85.

⁴⁰ Stopa ubóstwa jest utożsamiana z zasięgiem ubóstwa odzwierciedlającym wielkość populacji, której dochód plasuje się poniżej linii ubóstwa. Por. M. Radziukiewicz, *Zasięg ubóstwa w Polsce*, Warszawa 2006, s. 22.

⁴¹ K. Kądziołka, *Bezrobocie, ubóstwo i przestępczość w Polsce. Analiza zależności na poziomie województw*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 242, s. 80–81.

finansowy, ale traktowany też przez ekspertów jako posiadający wiele cech kryzysu gospodarczego) i wykazano, że współczynniki korelacji obu parametrów są ujemne, a niektóre z nich istotne statystycznie na przyjętym poziomie istotności 0,05.

W 2012 r. (po kryzysie lat 2008–2009) najwyższymi wartościami stopy ubóstwa charakteryzowały się województwa: podkarpackie, lubelskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie, w których jednocześnie było niskie natężenie stwierdzanych przestępstw przeciwko mieniu w porównaniu z pozostałymi województwami. Uzyskane dla danych przekrojowych ujemne współczynniki korelacji liniowej między stopą ubóstwa a natężeniem przestępstw (szczególnie przestępstw przeciwko mieniu) można interpretować w ten sposób, że na obszarach, gdzie występuje większy odsetek osób zagrożonych ubóstwem występuje też mniejsza liczba obiektów ataku potencjalnego sprawcy (np. obiektów nadających się do kradzieży) niż na obszarach charakteryzujących się lepszymi warunkami życia mieszkańców, gdzie mniej osób żyje w biedzie. Natomiast na poziomie województw w badaniu związków między stopą ubóstwa a natężeniem przestępstw stwierdzonych ogółem z wykorzystaniem danych panelowych, pozwalających na dokonywanie przestrzenno-czasowych analiz, oszacowany w modelu współczynnik przy zmiennej określającej ubóstwo jest dodatni (wyniósł 72,68) i istotny statystycznie na poziomie istotności 0,05. Również w przypadku, gdy zmienną objaśnianą było natężenie stwierdzonych przestępstw przeciwko mieniu, oszacowany współczynnik przy zmiennej ubóstwa był dodatni (wyniósł 50,62) i istotny statystycznie na poziomie istotności 0,05. Zatem wzrost na danym terenie odsetka osób dotkniętych ubóstwem może powodować wzrost natężenia przestępstw stwierdzanych ogółem (a także przestępstw przeciwko mieniu)⁴².

Kryzys gospodarczy ma wpływ na upowszechnianie się ubóstwa albo znaczne zubożenie części społeczeństwa. W pierwszym okresie kryzysu oba zjawiska nie muszą wcale wpływać na wzrost przestępczości. Jednakże utrzymywanie się ich w okresie tzw. wychodzenia z kryzysu (także ożywienia i rozkwitu) w niektórych grupach społecznych może w taki sposób oddziaływać. Chodzi zresztą o niektóre kategorie przestępczości, np. przestępstwa przeciwko mieniu czy gospodarcze przestępstwa pracownicze.

Bezrobocie i spadek poziomu wynagrodzenia są kolejnymi konsekwencjami kryzysu gospodarczego, które oddziałują na przestępczość. Wymienia się je zresztą jako czynniki główne⁴³. Dla rozważań przyjmuje się jedynie bezrobocie cykliczne (koniunkturalne)⁴⁴. Podobnie jak w przypadku ubóstwa funkcjonują

⁴² Tamże.

⁴³ Por. B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2007; A. Kiersztyn, *Czy bieda...*, wyd. cyt.; W. Klaus, *Relacje między biedą i wykluczeniem społecznym a przestępczością* [w:] K. Buczkowski i in., *Spoleczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce*, Warszawa 2013, s. 103–148.

⁴⁴ Zdaniem Keynesa bezrobocie pojawia się wówczas, gdy siła nabywcza bądź popyt nie są wystarczająco duże, by spowodować wzrost produkcji i zatrudnienie osób, które poszukują pracy. Na poziomie indywidualnym bezrobocie stanowi wynik racjonalnej reakcji na zmianę na rynku, która polega na obniżeniu produkcji w obliczu rosnących cen surowców. Zwielokrotnienie owego efektu w całej gospodarce wpływa na ograniczenie

równoległe dwie przeciwstawne hipotezy. Zgodnie z pierwszą bezrobocie stwarza trudną sytuację ekonomiczną, motywując tym samym jednostkę nim dotkniętą do podjęcia działalności przestępnej celem poprawy sytuacji materialnej⁴⁵. Druga hipoteza głosi, że wyższa stopa bezrobocia sprzyja rzadszym naruszeniom prawa, bowiem osoby bezrobotne z konieczności więcej czasu spędzają w domu, co sprawia, że w ten sposób mogą ochronić swój dobytek przed ewentualnymi przestępcami. Konsekwentnie więc w rejonach o niskim bezrobociu stosunkowo łatwiej będzie dokonać kradzieży czy włamania z uwagi na fakt, iż większa liczba mieszkańców przebywa poza domem, bowiem regularnie wychodzi do pracy, jak również korzysta z różnych form rekreacji, na którą ich stać dzięki uzyskiwaniu stabilnych dochodów⁴⁶.

Podnoszona jest też kwestia różnorodnego oddziaływania wzrostu bezrobocia na poszczególne grupy osób, powodującego wzrost bądź spadek działalności przestępnej. Wyniki badań potwierdzają hipotezę, że relacje pomiędzy poziomem bezrobocia a współczynnikami przestępczości warunkowane są rodzajem przestępstwa oraz typem osoby, która decyduje się na zachowanie sprzeczne z prawem. Rozróżniane są cztery typy relacji pomiędzy bezrobociem a przestępczością:

- 1) niektóre kategorie przestępstw możliwe są do popełnienia wyłącznie przez osoby aktywne zawodowo, przykładowo przestępstwa „białych kołnierzyków” czy kradzieże pracownicze; wzrost bezrobocia przyczyni się raczej do spadku niż wzrostu tego typu przestępczości;
- 2) pewna kategoria sprawców łączy pracę zawodową z działalnością przestępną; w przypadku tych, dla których legalna praca stanowi tylko przykrywkę dla ich nielegalnej działalności, bezrobocie może raczej ograniczyć aktywność niezgodną z prawem, gdyż legalna praca umożliwiała bezpieczną aktywność kryminalną (np. handel narkotykami);
- 3) wśród niektórych, zwłaszcza młodych ludzi stojących w obliczu alternatywy: praca albo działalność przestępna, bezrobocie może skutkować zwrotem w kierunku osiągania dochodów w sposób sprzeczny z prawem; w ich przypadku wzrost stopy bezrobocia będzie powodować wzrost przestępstw przeciwko mieniu;
- 4) jest wreszcie kategoria sprawców, dla których bezrobocie i nieuczestniczenie w legalnym rynku pracy to swoisty styl życia i oni stale dokonują przestępstw celem zdobycia środków na życie; przyjmuje się, że stanowią oni ok. 5–10%

liczby miejsc pracy i zmniejszenie ilości pieniądza w obiegu dotąd, aż jednostki zauważą możliwość rozwoju i poprawi się sytuacja ekonomiczna. Na fali optymizmu znów dochodzi do przeciążenia skutkującego kolejnym kryzysem. W taki sposób definiowane jest bezrobocie cykliczne. Bezrobocie frykcyjne odnosi się do bezrobocia tymczasowego, które wynika z czasowych poślizgów oraz braku informacji na rynku i występuje w przypadku, gdy jednostki podejmują starania o znalezienie bądź zmianę zatrudnienia, a pracodawcy poszukują nowych pracowników. M. Hill, *Polityka społeczna. Analiza porównawcza*, Warszawa 2010, s. 121–122.

⁴⁵ A. Kiersztyn, *Czy bieda...*, wyd. cyt., s. 85.

⁴⁶ Tamże, s. 84.

sprawców przestępstw przeciwko mieniu, natomiast rozmiary bezrobocia pozostają bez wpływu na kształtowanie poziomu ich przestępczości⁴⁷.

Kryzys gospodarczy wobec dużej grupy bezrobotnych może potęgować kryminogenność ich funkcjonalności w społeczeństwie, bowiem inne jego negatywne konsekwencje wpływać mogą na wyczerpanie źródeł utrzymania i oszczędności oraz możliwości zasilania zewnętrznego. To samo dotyczy zresztą pracowników, którzy utrzymują pracę, ale nie wzrasta ich wynagrodzenie a inflacja generowana przez kryzys gospodarczy pomniejsza ich dochody albo oszczędności. Dla takich osób działania przestępcze mogą być jedyną alternatywą.

Według badań⁴⁸, największe nasilenie przestępczości notuje się w grupie osób w wieku do 30 lat, przy czym niemalże połowa z nich pozostaje bez zatrudnienia, a jak pokazują dane policyjne 48% podejrzanych to właśnie osoby bezrobotne. Przypuszczenie o wpływie bezrobocia na rozmiary przestępczości zdają się także potwierdzać dane odnoszące się do stopy bezrobocia i współczynnika przestępczości w 2002 r. (przed kryzysami XXI w.)⁴⁹.

Dla opisaną korelacji między bezrobociem jako konsekwencją kryzysu gospodarczego a przestępczością istotne jest też badanie kategorii przestępstw, jakim może ono sprzyjać⁵⁰. Wynika z nich, że bezrobocie oddziałuje głównie na wzrost liczby przestępstw popełnianych w celu osiągnięcia korzyści majątkowej.

Konsekwencją kryzysu gospodarczego oddziałującą na przestępczość jest spadek poziomu inwestycji. Jego wpływ na przestępczość ogranicza się głównie do tych jej kategorii, które bezpośrednio związane są z działalnością gospodarczą, co nie oznacza, że sprawcami konkretnych przestępstw mogą być tylko przedsiębiorcy czy pracownicy. Dla przykładu kryzys gospodarczy powodujący ograniczenie zainteresowania przedsiębiorców składaniem ofert w zamówieniach publicznych wpływać może na pojawianie się różnorodnych zmian w zachowaniach przestępczych pracowników administracji publicznej jako przedstawicieli zamawiających. Po raz kolejny należy wskazać na dwie przeciwstawne hipotezy. Z jednej strony niższy poziom inwestycji może sprzyjać przestępczości i wzrostowi różnorodności zachowań przestępczych oraz pojawianiu się większych korzyści z popełniania przestępstw. Z drugiej strony stawia się hipotezę, że niższy poziom inwestycji będący konsekwencją kryzysu gospodarczego może wyhamowywać przestępczość i wpływać na zmiany w zakresie wielkości korzyści przestępczych oraz kategorii sprawców. Na przykład maksymalne ograniczanie inwestycji w niektórych sektorach gospodarki powoduje, że niemożliwe staje się zachowanie sprzedajne, bowiem

⁴⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, wyd. cyt., s. 247–248.

⁴⁸ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2005, s. 55 i nast.

⁴⁹ Odsetek bezrobocia wynosił 18% w skali kraju, współczynnik przestępczości 367. W województwie warmińsko-mazurskim było to np. odpowiednio: 28,9% i 410, w zachodniopomorskim: 26,6% i 427, a w lubuskim: 26% i 428. Por. T. Szymanowski, *Polityka...*, wyd. cyt., s. 55 i nast.

⁵⁰ A. Kiersztyn, *Czy bieda ...*, wyd. cyt., s. 221.

zmniejsza się liczba oferentów i przestają funkcjonować okoliczności sprzyjające korupcji lub kamuflowaniu tejże, co uniemożliwia działania przestępcze. Rzadziej też może dochodzić do zmów przetargowych. Ponadto można zakładać, że skorumpowani oczekiwać mogą większych korzyści od tych, którzy są skłonni jeszcze inwestować. Redukcje w inwestowaniu wywoływać mogą mniejszą kryminogenność wśród menadżerów i pracowników w zakresie przestępstw przeciwko mieniu, także wskutek obaw o utratę zatrudnienia. Spadek inwestycji wynikać też może z egoistycznych postaw przedsiębiorców, którzy lokować mogą środki finansowe w czasie kryzysu we własne składniki majątkowe. Takie podejście niejednokrotnie jest związane z działaniami przestępczymi.

Wskazać trzeba na dość jednorodną grupę konsekwencji kryzysu gospodarczego oddziałujących na przestępczość związaną z funkcjonowaniem przedsiębiorstw. Stanowi ona obszerny katalog zaprezentowany w poprzednim podrozdziale. Mają one w ujęciu generalnym związek albo z gwałtownym obniżaniem się kapitalizacji przedsiębiorstw, która doprowadzać może do ich upadłości, albo z trudnościami w sprzedaży. Konsekwencje te wpływać będą na wzrost poziomu konkretnych przestępstw, w szczególności:

- 1) naruszeń uczciwej konkurencji;
- 2) przestępstw przeciwko mieniu;
- 3) przestępstw skarbowych, w tym nadużyć VAT-owskich;
- 4) prania pieniędzy.

Przedłużanie się kryzysu gospodarczego prowadzić może do upadłości przedsiębiorstw i związanych z nimi praktyk przestępczych, a także transferu działalności gospodarczej do szarej strefy.

Jest jeszcze zupełnie inna kategoria relacji między kryzysem gospodarczym a rozwojem przestępczości — odmienna od wyżej wymienionych. Otóż przeciwdziałanie konsekwencjom kryzysowym polega m.in. na reakcji państwa w postaci działań fiskalnych i finansowych, ale też związanych z dotowaniem przedsiębiorstw czy całych sektorów gospodarczych albo wspomaganiem finansowym niektórych zakupów realizowanych przez obywateli w przedsiębiorstwach różnych branż. Mechanizmy takiego wsparcia częściej wykorzystywane są do celów przestępczych niż te, które realizowane są w okresach pozakryzysowych. Generowane mogą być zatem zupełnie nowe mechanizmy przestępcze trudne do wykrycia.

1.3. Wpływ kryzysu gospodarczego na inne rodzaje kryzysów i patologie społeczno-gospodarcze

Kryzys gospodarczy może aktywować inne zjawiska kryzysowe (rodzaje kryzysów) albo patologie społeczno-gospodarcze. W tym kontekście istotne są także tempo i zakres reagowania na przestępczość powodowaną przez kryzys gospodarczy. Bezrobocie czy ubóstwo generować mogą dynamizację naruszeń prawa, a to z kolei wpływać może na wzmacnianie innych tendencji kryzysowych ograniczających wpływy do budżetu państwa (szara strefa) czy zmniejszanie inwestycji. Stan

kryzysu gospodarczego może się wydłużać w czasie i wpływać negatywnie na inne wskaźniki makroekonomiczne — najpierw na nielicznych rynkach, np. nieruchomości, a stamtąd przenosić się na kolejne sektory, np. finansowy. Może być w ten sposób aktywowany silny kryzys finansowy (o czym w kolejnym rozdziale tej części monografii).

Pojawiać mogą się też stany kryzysowe związane z negatywnymi zachowaniami różnych grup społecznych, np. kryzys migracyjny wynikający z poszukiwania przez obywateli lepszych warunków rozwojowych (o czym w rozdziale 4), albo grup przedsiębiorstw, np. w postaci ich szkodliwej działalności wobec środowiska czy zastoju w inwestowaniu w odnawialne źródła energii (kryzys środowiskowo-klimatyczny czy kryzys ekologiczny — rozdział 5). Zdecydowanie najszerszy jednak pozostaje wpływ kryzysu gospodarczego na negatywne przeobrażenia postaw społecznych albo kryzys zaufania do instytucji/podmiotów gospodarczych, organów administracji publicznej czy struktur politycznych (kryzys polityczny). Wysoki stopień zaufania społecznego i zaangażowania obywatelskiego zwiększa ogólne poczucie bezpieczeństwa i jakość życia, ułatwia współpracę, zmniejsza koszty transakcyjne, sprzyja aktywności społecznej. Upadek zaufania społecznego zmienia wiele dobrych cech w społeczeństwie i stymuluje procesy destrukcyjne. Mówimy wtedy o pomniejszaniu kapitału społecznego⁵¹, w którym bierze się pod uwagę następujące składniki: kapitał solidarności i zaufania społecznego, kapitał ludnościowy, demograficzny, kapitał wartości moralnych, rodzinnych i narodowych, kapitał kulturalny i intelektualny, wykształcenia, wiedzy i innowacyjności, kapitał pracowitości, gospodarności i samorządności, kapitał emocjonalny, entuzjazmu, patriotyzmu, ambicji, etosu pracy i kierowania⁵². Wszystkie te elementy mogą podlegać destrukcji wskutek kryzysu gospodarczego i powodować kryzys stosunków społecznych (kryzys społeczny). Kryzys gospodarczy pozostawać może w interakcjach z innymi rodzajami kryzysów, tzn. on sam wywołuje inne rodzaje, np. kryzys stosunków społecznych, kryzys ekologiczny, kryzys migracyjny albo kryzys polityczny. Może natomiast być wywołany przez inne formy kryzysów, np. kryzys zdrowotny (rozdział 3). Ostatnie doświadczenia państw pokazały, że zahamowanie kryzysu zdrowotnego wymaga ograniczenia działalności przedsiębiorstw, a to powoduje spadek podaży jako jeden z głównych przyczyn kryzysu gospodarczego. Tu zresztą pojawia się kwestia silnych związków kryzysu gospodarczego z jednymi formami, np. kryzysem politycznym (rozumianym np. jako częsta czy gwałtowna zmiana rządów), kryzysem zdrowotnym (rozdział 3), a przede wszystkim kryzysem finansowym (rozdział 2), oraz

⁵¹ Kapitał społeczny odnosi się tu do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane działania. Por. R. Putnam, R. Leonardi, R.Y. Nanetti, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Warszawa 1995, s. 258.

⁵² Por. P. Soroka i in. (red. nauk.), *Raport zawierający diagnozę i prognozę globalnego kryzysu finansowo-gospodarczego zdeteminowanego przez pandemię koronawirusa w obszarze gospodarczym, społecznym, politycznym i geopolitycznym*, Warszawa 2020, s. 33.

zdecydowanie słabszych i rozłożonych w długiej perspektywie czasowej — z innymi formami kryzysu, np. z kryzysem klimatycznym jako elementem kryzysu ekologicznego (rozdział 5).

Kryzys gospodarczy w skali globalnej może także aktywować nowe formy kryzysu czy wojny⁵³. Rozwój obu kategorii jest zresztą trudno przewidywalny. Z uwagi na intensyfikację postępu technicznego, miniaturyzację aparatów działających w systemach cyfrowych, przyspieszenie w zakresie zmian społecznych, kulturowych i politycznych żaden ośrodek badawczy nie jest w stanie w pełni przewidzieć nowych możliwych kryzysów, choćby z tej przyczyny, że nowości i zmiany w powyższych dziedzinach generują nowe zagrożenia, które jeszcze się nie ujawniły⁵⁴. Zakładać można zatem wywołanie np. kryzysu technologicznego jako efektu ograniczenia inwestycji w wyniku kryzysu gospodarczego — i taka zależność była już potwierdzana w przeszłości. Trudno natomiast przewidywać, jak wywoływane mogą być przez kryzys gospodarczy inne formy kryzysowe, np. kryzys komunikacyjny — może chodzić np. o przerwanie dostaw paliw czy ograniczenia w produkcji środków transportu. Jeszcze trudniej jest przewidywać kryzys medialny, który mógłby być wywołany raczej przez kryzys polityczny jako skutek kryzysu gospodarczego albo kryzys żywnościowy wywołany przez kryzys klimatyczny jako konsekwencja innych form kryzysów, w tym gospodarczego.

⁵³ Historycy twierdzą, że jedną z przyczyn wybuchu II wojny światowej były konsekwencje wielkiego kryzysu gospodarczego w latach 1929–1933.

⁵⁴ T.T. Brzozowski, *Kryzys jako problem filozoficzno-społeczny*, „Prace Komisji Geografii i Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego” 2011, nr 17, s. 266.

Rozdział 2

Kryzys finansowy jako zjawisko o potencjale kryminogennym

2.1. Istota, przyczyny i konsekwencje kryzysu finansowego

Prezentowany w poprzednim rozdziale kryzys gospodarczy utożsamiany był z okresem cyklu koniunkturalnego, w którym drastycznie spadają wielkość produkcji w ujęciu realnym i dochody ludności oraz rośnie bezrobocie. Tak ujmowany stan i jego główne czynniki mogą doprowadzić do kryzysu finansowego i — odwrotnie — niektóre czynniki kryzysu finansowego mogą wpływać na zmiany w cyklu koniunkturalnym i prowadzić do kryzysu gospodarczego. Zresztą relacje między kryzysem gospodarczym a kryzysem finansowym są najsilniejsze spośród wszystkich relacji między różnymi rodzajami kryzysów. Ponadto w ujęciu potocznym obie te formy kryzysu są często utożsamiane, np. twierdzi się, że w latach 2008–2009 mieliśmy do czynienia z kryzysem gospodarczym i to on wywołał kryzys finansowy, choć profesjonalna ocena jest zupełnie inna⁵⁵.

W tym rozdziale kryzys finansowy będzie syntetycznie ujmowany właśnie w odniesieniu do kryzysu gospodarczego i jego wpływu na przestępczość oraz zaprezentowany zostanie z wykorzystaniem tego kontekstu. Kryzys finansowy to zakłócenia funkcjonowania rynków finansowych⁵⁶ wynikające z różnych czynników, w tym związanych z kryzysem gospodarczym, przejawiające się spadkiem cen aktywów oraz

⁵⁵ Definiowanie i mechanizmy kryzysów finansowych są przedmiotem licznych badań naukowych. Por. m.in. Z. Dach (red.), *Polityka makroekonomiczna w warunkach kryzysu i jej wpływ na gospodarkę*, Warszawa 2011; A. Matysek-Jędrych (red.), *Instytucje i rynki wobec kryzysu finansowego — źródła i konsekwencje kryzysu*, Warszawa 2011; W. Przybylska-Kapucińska (red.), *Reakcje rynku na kryzys finansowy*, Warszawa 2011; K. Piech, K. Wierus (red.), *Ostatni światowy kryzys finansowy. Przyczyny, przebieg, polityka przedsiębiorstwa*, t. 3, Warszawa 2012; A. Wojtyna (red.), *Zmiany instytucjonalne w reakcji na obecny kryzys*, Warszawa 2013.

⁵⁶ Rynek finansowy to rynek, na którym zawierane są transakcje kupna i sprzedaży różnych form kapitału pieniężnego, na różne terminy i z wykorzystaniem różnych instrumentów finansowych. Uczestnikami rynku finansowego są z jednej strony podmioty potrzebujące kapitału, kreujące popyt, np. przedsiębiorstwa przemysłowe, natomiast z drugiej strony — podmioty dysponujące nadwyżkami finansowymi, tworzące podaż kapitału, np. przedsiębiorstwa bankowe.

upadłością wielu instytucji finansowych oraz niefinansowych. Kryzys finansowy powoduje niezdolność rynków do alokowania kapitału w gospodarce⁵⁷. Określany jest jako zmiana powiązań płynności lub niewypłacalności uczestników rynku z interwencjonizmem władz publicznych⁵⁸. Pod pojęciem „kryzys finansowy” kryją się trzy jego rodzaje wynikające z występujących problemów⁵⁹ dominujących na rynkach finansowych⁶⁰: 1) kryzys bankowy, 2) kryzys walutowy, 3) kryzys zadłużeniowy. Kryzysy te są ze sobą w większym lub mniejszym stopniu sprzężone. Powiązania między nimi nasilają się w wyniku procesów globalizacji i integracji rynków finansowych⁶¹.

Kryzys bankowy oznacza sytuację, w której przeważająca część sektora bankowego traci bezpieczeństwo⁶². Pojawia się, gdy sektor bankowy traci płynność oraz pogarsza się pozycja kapitałowa banków ponoszących straty z tytułu niespłaconych kredytów⁶³. W literaturze kryzys bankowy utożsamiany jest z rzeczywistą lub potencjalną paniką bankową (ang. *bank run*)⁶⁴. Niska wartość aktywów banków prowadzi do interwencji rządowych⁶⁵. Wybuch kryzysu bankowego wiąże się z upadkiem instytucji finansowych, co potwierdza jego powiązanie z kryzysem finansowym⁶⁶.

Kryzys walutowy to nagła utrata zaufania rynków finansowych do danej waluty⁶⁷. Wywołuje gwałtowny odpływ kapitału i następuje skokowa dewaluacja danej waluty lub jej szybka deprecjacja w wyniku upłynnienia kursu walutowego⁶⁸. Kryzys walutowy pojawia się, gdy zostanie upłynniony kurs walutowy przez władze monetarne lub zaciągnięcie pożyczek zagranicznych w celu obrony istniejącego kursu centralnego jakiejś waluty⁶⁹. Może być on następstwem utraty zaufania inwe-

⁵⁷ B. Eichengreen, R. Portes, *The anatomy of financial crises*, “The National Bureau of Economic Research Working Paper” 1987, No. 2126, s. 88.

⁵⁸ D.M. Bordo, *Some Historical Evidence 1870–1933 on the Impact and International Transmission of Financial Crises*, “The National Bureau of Economic Research Working Paper” 1985, No. 1606.

⁵⁹ Nie ma zatem związku ze strukturą rynku finansowego, na którą składa się sektor bankowy, sektor ubezpieczeniowy i sektor kapitałowy.

⁶⁰ Za: L. Leśniewski, *Przegląd teoretycznego ujęcia kryzysu finansowego*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2016, nr 1, s. 25.

⁶¹ S. Claessens i in., *Financial Crises Causes, Consequences, and Policy Responses*, *International Monetary Fund*, Washington 2014.

⁶² M. Iwanicz-Drozdowska (red.), *Kryzysy bankowe. Przyczyny i rozwiązania*, Warszawa 2002.

⁶³ A. Zielińska-Głębocka, *Współczesna gospodarka światowa*, Warszawa 2012.

⁶⁴ D. Diamond, P.H. Dybvig, *Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity*, „The Journal of Political Economy” 1983, Vol. 91, No. 3, s. 401–419.

⁶⁵ V. Sundararajan, T.J.T. Balino (eds.), *Banking Crises. Cases and Issues*, Washington 1991.

⁶⁶ G.G. Kaufman, *Bank Runs: Causes, Benefits and Costs*, „Cato Journal” 1988, Vol. 7, No. 3, s. 559–594.

⁶⁷ W. Małecki, A. Sławiński, R. Piasecki, U. Żuławska, *Kryzysy walutowe*, Warszawa 2001.

⁶⁸ A. Sławiński, *Rynki finansowe*, Warszawa 2006.

⁶⁹ D.M. Bordo, *An historical perspective on the crisis of 2007–2008*, “The National Bureau of Economic Research Working Paper” 2008, No. 14569.

storów do danej waluty i wywołanego przez ten fakt ataku spekulacyjnego⁷⁰. Zgodnie z literaturą przedmiotu, kryzys walutowy jest częścią kryzysu finansowego lub może on występować autonomicznie, nie pociągając za sobą kryzysów w pozostałych ogniwach systemu finansowego. Kryzys walutowy dodatkowo może poprzedzać wystąpienie kryzysu finansowego⁷¹.

W literaturze przedmiotu kryzys zadłużeniowy jest określony jako niemożliwość spłacenia wcześniej zaciągniętego długu⁷². Wiąże się on z niezdolnością sektora publicznego lub prywatnego do obsługi zobowiązań wynikających z zadłużenia⁷³. Kryzys ten w przypadku sektora publicznego może wywołać rzeczywisty brak możliwości jego spłaty lub redukcji, w momencie świadomego zawyżenia własnej waluty⁷⁴. W konsekwencji może dojść do niewypłacalności lub upadku państwa⁷⁵. W przypadku sektora prywatnego, kryzys zadłużeniowy wywołany jest niespłaceniem zobowiązań finansowych powstałych w wyniku odrzucenia lub restrukturyzacji długu⁷⁶. Zadłużenie jest współcześnie jednym z najważniejszych zagrożeń bezpieczeństwa finansowego, a tym samym ekonomicznego państwa⁷⁷. Globalny wolumen długu rządów, firm spoza sektora finansowego i gospodarstw domowych sięgał w 2015 r. 152 bln USD, co stanowiło ok. 225% światowego PKB⁷⁸. Trzecia część tego zadłużenia przypada na sektor rządowy. Szacuje się, że łączne zadłużenie rządów wszystkich państw stanowi ok. 85% globalnego PKB. Znaczna część globalnego długu to zadłużenie zagraniczne. Narasta ono systematycznie od początku lat 70. XX w. i staje się jednym z głównych problemów globalnych, generując liczne zagrożenia dla bezpieczeństwa ekonomicznego państw. Z uwagi na to, że kredytodawcy są podmiotami zagranicznymi, zagrożenia te mają charakter zewnętrzny, a więc źródła zagrożeń znajdują się całkowicie poza kontrolą krajowej polityki gospodarczej (z wyjątkiem samej decyzji o zaciągnięciu pożyczek za granicą), a państwo zadłużające się staje się uzależnione od podmiotów zewnętrznych. Rosnące zagraniczne zobowiązania obniżają wiarygodność kredytową, utrudniają dostęp

⁷⁰ J.A. Frankel, A.K. Rose, *Currency crashes in emerging markets: An empirical treatment*, „Journal of International Economics” 1996, Vol. 41, s. 351–366.

⁷¹ M. Jurek, P. Marszałek, *Modele kryzysów bankowych i walutowych*, „Zeszyty Naukowe” [Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu] 2010, nr 155, s. 7–34.

⁷² A. Pescatori, A.N.R. Sy, *Debt Crises and the Development of International Capital Markets*, “IMF Working Paper” 2004, No. 04/44.

⁷³ K. Piech (red.), *Kryzysy światowe i recesje. Teoria, historia, przykłady*, t. 2, Warszawa 2012.

⁷⁴ T. Kowalski, *Globalization and Transformation in Central European Countries: The Case of Poland*, Poznań 2013.

⁷⁵ M. Gruszczyński, *Kryzysy walutowe, bankowe i zadłużeniowe w gospodarce światowej*, Warszawa 2013.

⁷⁶ M. Reinhart, K.S. Rogoff, *From Financial Crash to Debt Crisis*, “The National Bureau of Economic Research Working Paper” 2013, No. 15795.

⁷⁷ Por. M. Redo, P. Siemiątkowski, *Zewnętrzne bezpieczeństwo finansowe państwa*, Toruń 2017, s. 71.

⁷⁸ Tamże.

do kapitału i podnoszą jego koszt. Dłużnicy zostają obciążeni kosztami obsługi zadłużenia, co powoduje nieefektywną alokację dochodu (słabsze dofinansowanie usług publicznych), obniża konsumpcję (niższy poziom zaspokojenia potrzeb społecznych) i inwestycje, a co za tym idzie — skutkuje wolniejszym tempem rozwoju i ograniczaniem poziomu zamożności przyszłych pokoleń⁷⁹. Na koniec 2022 r. w Polsce dług sektora instytucji rządowych i samorządowych, a więc ten liczony według unijnej metodologii obejmującej wszystkie publiczne podmioty, wynosił ok. 1,51 bln zł. W 2023 r. ma ona wzrosnąć do niemal 1,7 bln zł, a więc o 186 mld zł. W 2024 r. ma się zwiększyć o kolejne 340 mld zł — aż do 2 bln zł⁸⁰.

Twierdzi się, że aktualny kryzys gospodarczy aktywował czy też będzie aktywował wiele czynników lub procesów kryzysu finansowego. Wydaje się, że główne spośród nich mogą przebiegać w sposób adekwatny do tego z lat 2008–2009 i dlatego zasadne jest prezentowanie zarówno przyczyn, jak i skutków kryzysu finansowego na podstawie danych (doświadczeń) z tego okresu⁸¹.

Kryzys sektora finansowego i rynku nieruchomości w USA był przyczyną kryzysu finansowego w większości państw świata, w tym w Polsce. Eksperci dowiedli⁸², że powiązania finansowe oraz handlowe transmitowały czynniki kryzysowe, w tym zadłużenie, utratę zaufania do instytucji finansowych⁸³, obniżenie wartości

⁷⁹ Por. Tamże, s. 71–72.

⁸⁰ A. Cieśla-Wróblewska, *Budżet 2024: zadłużenie państwa przebieje 2 bln zł*, <<https://www.parkiet.com/finanse/art39007041-budzet-2024-zadluzenie-panstwa-przebieje-2-bln-zl>>, dostęp: 20 września 2023 r.

⁸¹ Od 2007 r. USA doświadczały gwałtownego skurczenia się gospodarki, wzrostu poziomu ryzyka kredytowego i pogorszenia funkcjonowania rynku. Kryzys *subprime* był spowodowany przez spadek cen mieszkań, co z kolei doprowadziło do wyższego poziomu deficytu u osób prywatnych, mniej wypłacalnych. Wpływ tych niepowodzeń w sektorze finansowym został znacznie rozszerzony ze względu na złożoność emitowanych obligacji i złe rozłożenie ryzyka z nimi związanego. Chcąc zapobiec obniżce cen nieruchomości, innowacyjna inżynieria finansowa stworzyła instrumenty finansowe tajne, nieprzejrzyste i trudne do kontrolowania. Pomimo interwencji finansowej największych banków centralnych świata (EBC, Bank Japonii i zwłaszcza FED), obecny kryzys amerykański jest odczuwany jako efekt domina, powodując upadek wielu dużych banków na świecie i spadek cen akcji na giełdach. Przyjęcie planu ratowania systemu bankowego w Stanach Zjednoczonych (plan Paulsona) i inne środki podjęte w Europie nie wystarczyły, aby przywrócić zaufanie i ograniczyć spadek cen akcji na giełdach. Na rynku międzybankowym odczuwalny jest prawie całkowity paraliż spowodowany przez wysokie stopy procentowe i ogólny brak zaufania. Inne sektory gospodarki niefinansowej zaczynają być dotknięte kryzysem, następują masowe zwolnienia z pracy, zamknięcia firm, zadłużenia szkół itp. Por. M. Wague, *Międzynarodowe kryzysy...*, wyd. cyt., s. 85–86.

⁸² A. Bruinshoofel, B. Candelson, K. Raabe, *Banking Sector Fracility and Transmission of Currency Crisi*, „Open Economies Review” 2010, Vol. 21, No. 2.

⁸³ Instytucje finansowe obejmują: a) banki i kasy oszczędnościowe — przyjmujące depozyty pieniężne od przedsiębiorstw i ludności w celu udzielania kredytów; b) instytucje rozpraszania ryzyka — tj. przede wszystkim zakłady ubezpieczeń, które przejmują

aktywów z USA do Europy. W przypadku gospodarki Polski negatywny szok wywołany światowym kryzysem finansowym dotarł przede wszystkim za pośrednictwem handlu zagranicznego oraz sektora finansowego z pewnym opóźnieniem⁸⁴. Relatywnie najtrudniejsza sytuacja została odnotowana na przełomie 2008 r. i 2009 r. W tym okresie polskie przedsiębiorstwa w istotnym stopniu ograniczyły swoją działalność produkcyjną z uwagi na malejący popyt zagraniczny (w szczególności na rynkach europejskich). Panująca na rynku niepewność odnośnie do perspektyw rozwoju polskiej gospodarki (i jej stabilności w obliczu nasilenia kryzysu), a także innych krajów na świecie, spowodowała przejściowy odpływ kapitału zagranicznego, co przyczyniło się do deprecjacji krajowej waluty⁸⁵. Ta z kolei umożliwiła poprawę bilansu handlowego Polski poprzez poprawę konkurencyjności przedsiębiorstw eksportujących towary z kraju za granicę (możliwość wzrostu przychodów pomimo spadku wolumenu eksportu). Korzystne oddziaływanie kursu walutowego pozwoliło zatem częściowo zniwelować negatywny wpływ ograniczenia popytu na polski eksport.

Na przełomie 2008 r. i 2009 r. uwidoczniły się również skutki wcześniejszego zaangażowania polskich przedsiębiorców w opcje walutowe, które w wielu przypadkach przyczyniły się do odnotowania znacznych strat z działalności finansowej⁸⁶. Deprecjacja kursu walutowego zwiększyła wartość zadłużenia przedsiębiorstw w walutach obcych. Problemy zagranicznych banków oraz niepewna sytuacja na rynku kredytowym skutkowały ograniczeniem zdolności banków do pozyskania finansowania na rynku międzybankowym (poza niewielkimi kwotami na krótkie okresy), co wymusiło na tych instytucjach poszukiwania innych form płynności — przede wszystkim — poprzez wzrost oprocentowania depozytów. Ograniczona dostępność finansowania zewnętrznego, wywołana surowszymi kryteriami oceny zdolności kredytowej, zwiększeniem marż, prowizji bankowych, a także wyższym wymaganym poziomem zabezpieczeń, uruchomiła, z pewnym opóźnieniem (wraz z innymi wymienianymi czynnikami), procesy dostosowawcze w gospodarce realnej, tj. pogorszenie koniunktury⁸⁷. Jednakże ograniczenie podaży kredytów mogło być w pewnym stopniu uwarunkowane także mniejszym zainteresowaniem ze strony przedsiębiorców i mieć istotny związek z ówczesną koniunkturą gospodarczą.

Transferowanie kanałem finansowym i handlowym skutków kryzysu finansowego z USA i Europy Zachodniej do Polski spowodowało spadek wartości bezpośrednich

ryzyko ubezpieczeniowe jednostek w zamian za niewielką (względem tego ryzyka) składkę ubezpieczeniową; c) instytucje inwestycyjne — pośredniczące przy inwestowaniu środków finansowych w dochodowe przedsięwzięcia o różnym poziomie ryzyka, w tym: fundusze inwestycyjne, fundusze emerytalne, banki inwestycyjne itp.

⁸⁴ Ministerstwo Gospodarki, *Koniunktura gospodarcza w wybranych krajach w okresie kryzysu finansowego*, Warszawa 2011.

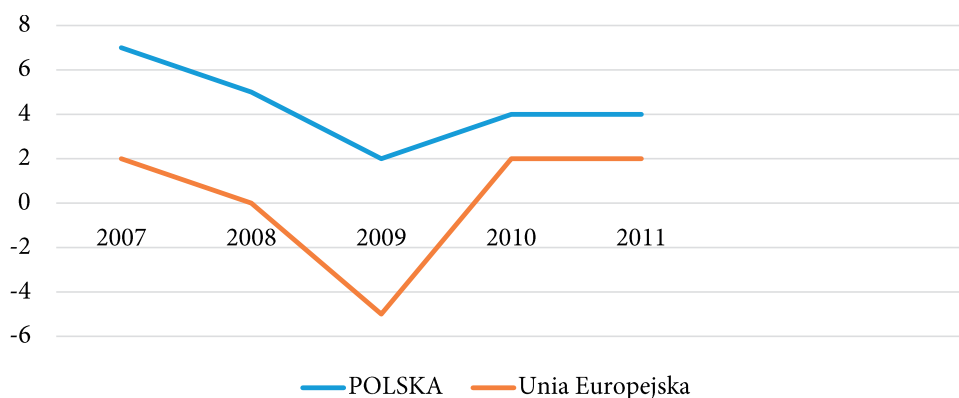
⁸⁵ Ministerstwo Gospodarki, *Obroty towarowe z zagranicą w fazie wychodzenia z kryzysu*, Warszawa 2010.

⁸⁶ Narodowy Bank Polski, *Polska wobec światowego kryzysu gospodarczego*, Warszawa 2009.

⁸⁷ Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, *Polski rynek finansowy w obliczu kryzysu finansowego w latach 2008–2009*, Warszawa 2010.

inwestycji zagranicznych i związane z nim zmniejszenie inwestycji w ogóle, a także pogorszenie salda obrotów bieżących⁸⁸. W ślad za wyżej wymienionymi czynnikami zwolniło też tempo wzrostu PKB do 1,6% w 2009 r.⁸⁹ oraz nastąpił spadek PKB *per capita*. Wtedy nie był on związany ze wzrostem inflacji, ale taki wzrost może występować w związku z kryzysem finansowym. Skutkować może to przede wszystkim wzrostem cen żywności oraz kosztów życia dla przeciętnego Polaka. W efekcie powoduje to wzrost ubóstwa społecznego poprzez konieczność przeznaczenia większej części dochodów na zaspokojenie podstawowych potrzeb socjalno-bytowych.

Wykres nr 1. Tempo wzrostu gospodarczego w Polsce i w Unii Europejskiej w latach 2007–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu

Wystąpiły też niekorzystne zmiany na rynku pracy. W pierwszej kolejności wzrastało bezrobocie i negatywne wskaźniki utrzymywały się przez lata. Jeszcze w 2013 r. było to 15%, a wśród młodzieży nawet 40%⁹⁰. Frustracje wywoływane bezrobociem i związanym z nim brakiem perspektyw dla ludzi młodych prowadziły do nasilenia się niespotykanej wcześniej emigracji zarobkowej oraz patologii o silnych społecznych konsekwencjach. W tamtym czasie płace znaczącej większości polskich pracowników były niższe od średniej, co w połączeniu z niską stabilnością rynku pracy i nietrwałym charakterem umów pracowniczych stawiało szczególnie nisko wykwalifikowanych pracowników w niezwykle trudnej sytuacji, a ponadto obniżało poziom popytu konsumpcyjnego stymulującego gospodarkę. Bardzo ciężka sytuacja materialna dotyczyła rodzin wielodzietnych; co dziesiąte polskie

⁸⁸ G. Gorzelak, *Kryzys finansowy w państwach Europy Środkowej i Wschodniej* [w:] A. Tucholska (red.), *Europejskie wyzwania dla Polski i jej regionów*, Warszawa 2010.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ Dane Głównego Urzędu Statystycznego, <<https://stat.gov.pl/wykres/1.html>>, dostęp: 30 września 2023 r.

dziecko chodziło głodne. Niskie płace były w głównej mierze odzwierciedleniem złej struktury własnościowej i gospodarczej, tj. produktywność roboczogodziny jest znacząco poniżej średniej unijnej. Było to spowodowane m.in. niskim poziomem użycia w produkcji technologii wysoko zaawansowanych, będących przyszłością gospodarki opartej na wiedzy. Istotny był tu także wielki strumień zysków i dochodów wyprowadzanych za granicę z zakładów pracy w Polsce przez ich zagranicznych właścicieli⁹¹.

Kryzys finansowy najdotkliwiej oddziałuje na instytucje finansowe, a w pierwszej kolejności — na sektor bankowy (kryzys bankowy). Notowania akcji banków na Giełdzie Papierów Wartościowych spadły w 2008 r. o 50%. Banki wzajemnie do siebie traciły zaufanie i przestały pożyczać sobie nawzajem pieniądze⁹². W listopadzie 2008 r. trzymiesięczny WIBOR⁹³ osiągnął rekordowy poziom 6,8%. W efekcie banki zaczęły podwyższać oprocentowanie kredytów, podpisywać umowy na kredyty hipoteczne na 75% wartości, zamiast 110% oraz zwiększać *spready* walutowe. Rygorystycznie rozpatrywało się wnioski kredytowe. Odchodzono od kredytów w obcych walutach, szczególnie we frankach szwajcarskich, co skutkowało mniejszymi dochodami banków. Jednocześnie dla przyciągnięcia klientów, zwiększono oprocentowanie lokat złotówkowych, niekiedy nawet do 8%. Drastycznie zmniejszono oprocentowanie zarówno lokat dolarowych, jak i w euro. Odwoływano podpisane lub zbliżające się do finalizacji umowy kredytowe. Rezygnowano z prowadzenia negocjacji z klientami, co przełożyło się niekorzystnie na sytuację na rynku nieruchomości. Głównymi problemami i wyzwaniem sektora bankowego stały się więc: utrzymanie płynności sektora, niedopuszczenie do paniki i braku zaufania, uzdrowienie sytuacji finansowej i pozyskiwanie nowego kapitału. W czwartym kwartale 2008 r. rynek międzybankowy przestał istnieć, a jego funkcje został zmuszony przyjąć NBP. Znaczące spadki na giełdzie dotknęły wszystkie spółki, a wzrosty notowań miały jedynie charakter spekulacyjny. Bessa spowodowała znaczące spadki wyceny aktywów funduszy emerytalnych⁹⁴.

2.2. Wpływ kryzysu finansowego na przestępczość

Prezentowane powyżej relacje między kryzysem gospodarczym i kryzysem finansowym sprowadzają się do stwierdzenia, że zastosowanie do opisu korelacji między tym drugim i jego konsekwencjami a przestępczością mają wszystkie hipotezy stawiane w podrozdziale 1.2., czyli dotyczące relacji między kryzysem gospodarczym a przestępczością. Kryzys finansowy staje się bowiem wynikiem kryzysu

⁹¹ K. Mroczkowski, P. Soroka, K. Ludwiniak (red.), *Raport „Przyczyny i konsekwencje globalnego kryzysu finansowo-gospodarczego i jego przejawy w Polsce”*, Warszawa 2013, s. 18.

⁹² J. Horodecki, P. Soroka (red.), *Raport „Przyczyny i konsekwencje globalnego kryzysu finansowo-gospodarczego i jego przejawy w Polsce”*, Warszawa 2011, s. 105–106.

⁹³ Referencyjna wysokość oprocentowania pożyczek na polskim rynku międzybankowym.

⁹⁴ J. Horodecki, P. Soroka (red.), *Raport...*, wyd. cyt.

gospodarczego albo prowadzi do tego etapu cyklu koniunkturalnego. Zatem obejmując konsekwencje na rynku pracy, poziom PKB czy poziom inwestycji, wpływać będzie na dynamikę przestępczości związanej z zatrudnieniem, z ubóstwem albo zachowaniami przedsiębiorców w związku z procesami inwestycyjnymi. I wszystkie opisane wcześniej zależności stają się pochodną kryzysu gospodarczego albo pojawiają się wcześniej i łącznie oddziałują na gospodarkę aktywując lub przyspieszając ten kryzys.

Wskazać jednak można także czynniki czy konsekwencje kryzysu finansowego, które nie funkcjonują w opisanej powyżej relacji z kryzysem gospodarczym, a stają się odrębnymi i specyficznymi, gdyż wynikają np. ze szczególnej roli podmiotów sektora finansowego albo instrumentów/institucji prawnofinansowych, na które ów kryzys oddziałuje bardziej niż na inne. W związku z tym specjalnym obszarem zasadne jest stawianie hipotezy, iż kryzys finansowy oddziałuje negatywnie na poziom przestępczości związanej z nadużywaniem instytucji bankowych i innych instytucji finansowych. Może zwiększać się liczba przestępstw popełnianych zarówno w związku z działalnością aktywną banków (np. udzielanie kredytów), jak i ich działalnością pasywną (przyjmowanie lokat). Różne konsekwencje kryzysu finansowego będą oddziaływać na zachowania sprawców na zewnątrz banków (klienci i osoby trzecie), jak też pracowników bankowych (*insider threat*).

W pierwszej kolejności istotny wpływ na wzrost przestępczości ma zwiększenie oprocentowania kredytów jako konsekwencja kryzysu finansowego. Zatem w tym kontekście ta forma kryzysu może prowadzić do wzrostu liczby przestępstw kredytowych. Istotne jest, że znaczna część działań przestępczych może pojawiać się z udziałem pracowników bankowych, którzy decydują się na fałszowanie lub odpowiednie „poprawianie” wniosków kredytowych i dołączanej dokumentacji — w porozumieniu z zainteresowanymi tym klientami. Kryzys finansowy skutkujący restrykcyjnym podejściem do bankowych czynności aktywnych sprzyja tego typu mechanizmom, a część działań oszukańczych, np. potwierdzanie przez pracowników bankowych zawyżonej przestępczo wyceny składników majątkowych, które mają stanowić zabezpieczenie kredytów⁹⁵, może powodować wiele innych negatywnych konsekwencji w działalności banków.

Kryzys finansowy może sprzyjać też innym działaniom przestępczym pracowników bankowych, bowiem tworzy warunki dużej zmienności wskaźników finansowych, atmosfery ograniczonego nadzoru regulatorów oraz niepewności co do sytuacji rynku finansowego i całej gospodarki⁹⁶. Banki w czasie kryzysu finansowego

⁹⁵ Por. R. Płókarz i in., *Przestępczość finansowa*, t. 1: *Bankowość. Ubezpieczenia. Przedsiębiorstwa*, Warszawa 2020, s. 28.

⁹⁶ Jako przykład podaje się skandal LIBOR, który polegał na tym, że banki w sposób sztuczny, tj. pozbawiony jakiegokolwiek ekonomicznego uzasadnienia (poza celem „manipulacyjnym”), podwyższały oraz obniżały kontrybuowane przez siebie stawki do kwotowania wskaźnika referencyjnego, przede wszystkim w celu uzyskania korzyści z obrotu instrumentami finansowymi, których wartość była zależna od przekazywanej stawki. Inny przykład dotyczy manipulacji kursami walut, w którą zaangażowani byli pracownicy międzynarodowych instytucji finansowych. W tym wypadku dopuszczali się oni praktyki

poszukują mechanizmów, które mają poprawiać ich rentowność, a wśród nich są takie, które ograniczają korzystną ofertę dla klientów. Z jednej strony zatem w czasie kryzysu mogą pojawiać się niekorzystne dla klientów stopy depozytowe, a z drugiej — znacznie droższy staje się dla nich kredyt bankowy. Obie sytuacje w kryzysie finansowym wywołują działalność innych podmiotów, w tym nielegalnych. Pojawiają się kolejne parabanki oferujące lepsze warunki oprocentowania depozytów oraz podmioty oferujące pożyczki lichwiarskie.

Przestępczość na większą skalę aktywowana w stanie kryzysu finansowego może być także w sektorze ubezpieczeniowym, przede wszystkim w związku z jego rolą dotyczącą ubezpieczania transakcji ze względu na konsekwencje kryzysowe. Tu w pierwszej kolejności może dochodzić do popełniania przestępstw przez pracowników przedsiębiorstw ubezpieczeniowych.

Kolejnym sektorem zagrożonym zwiększaniem się poziomu przestępstw w dobie kryzysu finansowego jest rynek kapitałowy, a przestępczość na nim rozwijać się będzie w związku z zakłóceniem transferów finansowych dokonywanych przez inwestorów poszukujących nie tylko bezpiecznych inwestycji, lecz także nieuzasadnionych zysków. Tu pojawiać się mogą działania przestępcze związane z oszustwami podatkowymi (unikanie opodatkowania dochodów kapitałowych, agresywna optymalizacja z użyciem instrumentów finansowych czy podatkowe wehikuly inwestycyjne⁹⁷) oraz afery księgowo na rynkach finansowych⁹⁸.

Kryzys zadłużeniowy jako element kryzysu finansowego może także kształtować uwarunkowania dla działalności przestępczej. Wydaje się, że w grę mogą wchodzić jednakże takie działania, które związane są z finansowymi operacjami międzynarodowymi oraz korupcją na najwyższych szczeblach instytucji finansowych i struktur władzy, a także manipulacje finansowe i wykorzystywanie poufnych informacji. Podobnie kryminogennie zresztą oddziaływać może kryzys walutowy. Pewne sektory gospodarcze oraz rynki towarów w kryzysie finansowym mogą być częściej wykorzystywane do popełniania przestępstw niż w warunkach niekryzysowych. Dla przykładu wskazać można sektor energetyczny oraz rynek nieruchomości. W obu przypadkach znaczenie destrukcyjne, powodujące wzrost liczby przestępstw, wynikać może z czynników inflacyjnych wywoływanych kryzysem finansowym.

Kryzys finansowy determinować może też ponadprzeciętny rozwój przestępstw z wykorzystaniem instrumentów funkcjonujących w cyberprzestrzeni. Chodząc

manipulacyjnej, zwanej także praktyką zakłócającą rynek, czyli tzw. *front-running* w stosunku do zleceń klientów. Dopuszczali się również manipulacji wskaźnikiem rynkowym (walutowym wskaźnikiem WM/Reuters) poprzez zmywy z pracownikami innych instytucji finansowych oraz manipulacyjne zawieranie transakcji przed lub w trakcie tzw. okna *fixing*-owego, podczas którego odbywał się *fixing*. Por. R. Piórkarz i in., *Przestępczość finansowa*, t. 2: *Rynki finansowe*, Warszawa 2021, s. 56–58.

⁹⁷ Tamże, s. 63 i nast.

⁹⁸ Należy pamiętać, że one właśnie dały początek ostatniemu kryzysowi finansowemu, a dotyczyły dużych upadłości, np. Enron, Arthur Andersen, Lehmann Brothers. W polskich warunkach podobny przypadek dotyczył GetBack S.A. Por. tamże, s. 212.

może o przestępstwa w niej popełniane zarówno przez profesjonalistów reprezentujących podmioty funkcjonujące w szeroko pojętym sektorze usług finansowych (także pośrednictwa w tym sektorze), jak i osoby fizyczne działające poza sektorem i nadużywające jego instrumentów do celów przestępczych. W tym zakresie kryzys finansowy sprzyjać też może rozwojowi coraz to bardziej wysublimowanych metod prania pieniędzy, w tym z wykorzystaniem kryptoaktywów albo „pseudokryptowalut”⁹⁹.

⁹⁹ Wojciech Filipkowski podaje przykład piramidy finansowej oferującej uczestnikom możliwość inwestowania w Dascoin. Por. W. Filipkowski, *Zjawisko prania pieniędzy z perspektywy Generalnego Inspektora Informacji Finansowej* [w:] E. Guzik-Makaruk, K. Laskowska, W. Filipkowski (red. nauk.), *Człowiek...*, wyd. cyt., s. 262.

Rozdział 3

Kryzys zdrowotny jako zjawisko o potencjale kryminogennym

3.1. Pandemia COVID-19 jako forma kryzysu i jej relacje z innymi kategoriami kryzysów

Z Chin, przez pierwsze potwierdzone przypadki w Korei Południowej w styczniu 2020 r., wirus SARS-CoV-2¹⁰⁰ szybko rozprzestrzenił się na cały świat¹⁰¹, doprowadzając działalność gospodarczą do niemal całkowitego zastoju spowodowanego m.in. ograniczeniami w przemieszczaniu się ludzi (*lockdown*¹⁰²) zarządzonymi jako środek zapobiegający rozwojowi pandemii¹⁰³. Skala występowania wirusa SARS-CoV-2 oraz związane z tym straty sprawiły, że wywołany przezeń kryzys zdrowotny przeobraził się w głęboki kryzys humanitarny oraz społeczny i przede wszystkim gospodarczy¹⁰⁴.

W tym rozdziale kryzys zdrowotny będzie omawiany na przykładzie pandemii COVID-19 jako największego zagrożenia w obszarze zdrowia od wielu lat, ale należy pamiętać, że prognozuje się pojawianie się w najbliższej przyszłości innych epidemii, które będą się nasilać w wyniku globalnego ocieplenia klimatu, zanieczyszczenia powietrza i innych elementów środowiska naturalnego oraz wzrostu liczby chorób przenoszonych przez wodę¹⁰⁵.

¹⁰⁰ COVID-19 to oficjalna nazwa choroby wywołanej przez nowy wirus koronowy SARS-CoV-2 (SARScoronavirus-2).

¹⁰¹ Pandemia spowodowana wirusem SARS-CoV-2 uczy ludzkość głównie tego, że świat nigdy już zapewne nie będzie wolny od tego typu kryzysów i że możliwe są następne pandemie powodowane innymi rodzajami wirusów czy chorób. Wcześniejsze pandemie we współczesnym świecie — wywołane innymi wirusami — nie spowodowały tak wysokiej śmiertelności i nie oddziaływały tak bardzo na funkcjonowanie społeczeństw ani nie aktywowały tak wielu innych kryzysów.

¹⁰² *Lockdown* (ang. blokada, zakaz wyjścia) — oznacza wymóg, aby ludzie pozostali tam, gdzie są, zwykle ze względu na szczególne ryzyko dla siebie lub innych.

¹⁰³ Pandemia (gr. pan „wszyscy”, demos „lud”) — nazwa epidemii o szczególnie dużych rozmiarach, na dużym obszarze, obejmującej kraje, a nawet kontynenty, <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3953787>>, dostęp: 22 marca 2021 r.

¹⁰⁴ K. Jędrzejowska, A. Wróbel, *Wielki lockdown i deglobalizacja: wpływ pandemii COVID-19 na gospodarkę światową*, „Rocznik Strategiczny” 2020/2021, t. 26, s. 173.

¹⁰⁵ M. Romanello i in., *The 2022 report of the Lancet Countdown on health and climate change: health at the mercy of fossil fuels*, „The Lancet” 2022, Vol. 400, Iss. 10363, s. 1619–1654.

Na przykładzie pandemii COVID-19 można wykazywać, jak kryzys zdrowotny oddziaływał na gospodarkę i różne dziedziny życia społecznego, a zatem, jak mógł aktywować inne kryzysy. Po pierwsze, pandemia COVID-19 spowodowała niespotykane wcześniej obciążenia dla systemów opieki zdrowotnej, np. brak sprzętu medycznego (w tym respiratorów), brak miejsc w szpitalach i placówkach medycznych, brak środków ochronnych, dramatycznie rosnącą liczbę zgonów, zwiększanie się drastyczne śmiertelności wśród personelu medycznego, opóźnienia w diagnostyce medycznej dla przewlekle chorych, zwiększenie się śmiertelności w grupie chorych na nowotwory¹⁰⁶. Po drugie, pandemia COVID-19 stworzyła cały szereg utrudnień i uciążliwości dla funkcjonowania obywateli. Po trzecie, należy zwrócić uwagę na ekonomiczne koszty działań ukierunkowanych na ograniczenie rozprzestrzeniania się wirusa. Po czwarte wreszcie, pandemia COVID-19 wywarła negatywny wpływ na rynek pracy oraz produkcję w wielu branżach, a przez to spowodowała ogólnoswiatowe spowolnienie gospodarcze w poszczególnych gospodarkach (kryzys gospodarczy). Pandemia COVID-19 wstrząsnęła giełdami, zachwiała rynkami ropy naftowej i innych towarów, spowodowała masowe bezrobocie i wzrost skrajnego ubóstwa, zakłóciła przepływy handlowe, doprowadziła do niedoborów żywności i środków medycznych oraz zagroziła wypłacalności przedsiębiorstw i rządów na całym świecie¹⁰⁷. Sytuacja związana z takim oddziaływaniem pandemii COVID-19 jest o tyle istotna w kontekście prognozowania podobnych reakcji w przyszłości, że każdy następny kryzys zdrowotny może mieć szerszą i głębszą skalę destrukcyjną, może też poważniej oddziaływać na inne formy kryzysu, w tym w szczególności na kryzys gospodarczy. To zresztą istotne było już w 2020 r., bowiem pandemia COVID-19 wzmocniła wcześniejsze negatywne tendencje w gospodarce światowej i gospodarce poszczególnych państw, które w wielu przypadkach zbliżały się do kryzysu gospodarczego¹⁰⁸.

Już w 2019 r. przedsiębiorstwa w Polsce zaczęły wykazywać gorsze wyniki finansowe i jednocześnie wskazywały na ograniczenia w zakresie płynności finansowej jako główny czynnik kryzysowy, który może ich dotyczyć w następnych pięciu

¹⁰⁶ Szerzej: J. Heitzman, *Wpływ pandemii COVID-19 na zdrowie psychiczne*, „Psychiatria Polska” 2020, nr 54(2), s. 187–198; J. Duszyński i in., *Zrozumieć COVID-19*, Warszawa 2020, s. 19

¹⁰⁷ R.M. Nelson, M.A. Weiss, *COVID-19: Role of the international financial institutions*, Congressional Research Service, CRS Report R46342, 4.05.2020 r., <<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46342/4>>, dostęp: 13 lutego 2021 r.

¹⁰⁸ Szacuje się, że pandemia COVID-19 spowodowała w USA straty w wysokości 3,7 bln USD. O. Erinoso, *Post-COVID-19 condition: current evidence and unanswered questions*, „The Lancet” 2022, Vol. 10, Iss. 9; M. David, *The Economic Cost of Long COVID: An Update*, Harvard University, <<https://scholar.harvard.edu/cutler/news/long-covid>>, dostęp: 16 lipca 2022 r.; A.A. Mirin, *A preliminary estimate of the economic impact of long COVID in the United States*, „Fatigue: Biomedicine, Health & Behaviour” 2022, Vol. 10, Iss. 4, <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21641846.2022.2124064>>, dostęp: 17 lipca 2022 r.

latach (do 2024 r.). Aż 17% przedsiębiorców wskazywało wtedy na ten właśnie czynnik¹⁰⁹. Na początku następnego roku zaczął się w Polsce stan zagrożenia epidemicznego spowodowanego wirusem SARS-CoV-2. Przyjąć można, że wzmógł on wiele przyczyn, ale i konsekwencji kryzysu gospodarczego. Zatem wszystkie czynniki, które były prezentowane w pierwszym i drugim rozdziale, pojawić się mogą z większym natężeniem i głębszym oddziaływaniem na system gospodarczy, niektóre sektory czy określone przedsiębiorstwa jako konsekwencje kryzysu zdrowotnego.

Pandemia¹¹⁰ COVID-19 jako zjawisko o znamionach kryzysowych oddziaływała na sytuację gospodarczą wielorako. W tym zakresie może służyć jako przykład generowania adekwatnych transmisji między kryzysami zdrowotnymi i innymi w przyszłości. Otóż pandemie mogą najszerzej wpływać na wzmożenie negatywnych konsekwencji kryzysu gospodarczego. Tylko wszystkie bezpośrednie skutki pandemii, takie jak wzrost absencji chorobowych czy wzrost śmiertelności powodować mogą zakłócenia w sferze podaży i popytu, a w konsekwencji prowadzić to może do zakłóceń w dostawach czy zakupach realizowanych przez przedsiębiorstwa. Tego typu mechanizmy pandemii wzbudzać może wobec różnych czynników kryzysowych, a zatem może wzmacniać negatywne skutki kryzysów. Skala owego oddziaływania jest zawsze trudna do przewidzenia, a przez to zakładać można jedynie wysokie ryzyko oddziaływania negatywnego.

Pandemia może też powodować wydłużenie kryzysu traktowanego jako faza cyklu koniunkturalnego. Powoduje bowiem obniżenie wielu parametrów finansowo-ekonomicznych całej gospodarki oraz poszczególnych jej sektorów i przedsiębiorstw, a ich poprawa wymaga dłuższego czasu. Poza tym owo wydłużenie czasowe stwarzać może nowe ryzyko, np. związane z pojawieniem się nowych negatywnych procesów gospodarczych, które skomplikować mogą wychodzenie z kryzysu. Pandemia może ponadto oddziaływać mobilizacyjnie na niektóre zachowania konsumentów czy działania przedsiębiorców, które mogą skutkować pozytywnymi zmianami cyklu koniunkturalnego, a zatem mogą skracać czas do wyjścia z kryzysu.

Pandemia jest zjawiskiem natury społecznej powodującym dewastację relacji międzyludzkich. Jako taka zatem może powodować większą mobilizację pozytywnych zachowań indywidualnych, o których mowa była powyżej, ale nie ułatwia ich rozprzestrzeniania się i w ujęciu powszechnym może zdecydowanie ograniczać transfer pozytywnych zachowań między grupami społecznymi. W takim podejściu pandemię należy traktować jako zjawisko, które utrudnia przewyciężanie kryzysu

¹⁰⁹ Por. Polski Instytut Ekonomiczny, *Szok pandemiczny, szok wojenny, czyli jak firmy reagują na kryzys*, Warszawa 2022, s. 10.

¹¹⁰ Na podstawie art. 46 ust. 2 i 4 ustawy z 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (DzU z 2021 r., poz. 2069 i 2120 oraz z 2022 r., poz. 64, 655 i 974) na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej obowiązywał od 20 marca 2020 r. stan epidemii, a od 16 maja 2022 r. stan zagrożenia epidemicznego. Został zniesiony 1 lipca 2023 r. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) ogłosiła koniec pandemii COVID-19 5 maja 2023 r. W niniejszej monografii używać będzie się określeń: epidemia COVID-19 (zasięg krajowy), a sporadycznie — pandemia COVID-19 (zasięg globalny)